

“Querida Dª Elena...”

L'EDUCACIÓ DE LA DONA DURANT EL FRANQUISME

MARIA GRANDE LÓPEZ

TUTOR: EMILI J. GOÑI

CURS: 2n BTX. B

CENTRE: INSTITUT MIRAMAR

DATA DE LLIURAMENT: 21/12/2016

DEPARTAMENT: CIÈNCIES SOCIALS

ÍNDEX

1. Introducció	02
2. Context històric: el franquisme	04
3. La <i>Sección Femenina</i> , l'ideari falangista	06
3.1 La dona de la Falange. Ideari en 18 punts.....	07
3.2 La <i>Sección Femenina</i> i els postulats eclesiàstics.....	08
3.3 El <i>Servicio Social de la mujer</i>	09
3.4 “ <i>Mens sana in corpore sano</i> ”. Les pràctiques esportives	11
4. L'educació de la dona. L'adoctrinament	14
4.1 La depuració del professorat	16
4.2 El final de la coeducació a les escoles.....	19
4.3 La diferenciació de sexes en les assignatures comunes.....	21
5. Mare i esposa. El model de feminitat	24
5.1 La política de feminització	25
5.2 Maternitat i treball a la llar.....	30
5.3 El discurs sobre l'amor en les publicacions per a dones	35
5.4 La repressió sexual	37
6. <i>Querida Dª Elena</i>	44
6.1 Visita a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat.....	48
6.2 Anàlisi de les cartes consultades.....	49
6.3 Estat de la qüestió	54
7. Conclusió	55
8. Bibliografia	56
9. Annexos.....	59

1. INTRODUCCIÓ

Actualment, vivim en una societat en què, suposadament, homes i dones gaudim dels mateixos drets. Cal esmentar, però, que aquesta és una societat encara fortament condicionada pels pressupòsits que s'han imposat al llarg de la història. La rellevància del gènere masculí, en amplis sectors –polítics, empresarials, socials i culturals-, deixa les dones en una situació de certa inferioritat, malgrat els avenços aconseguits al llarg del segle XX.

Segons la meua opinió, avui dia encara és evident la pervivència dels trets socials propis del franquisme, uns temps de repressió que no queden llunyans. Sota la dictadura de Franco es va tancar brutalment el camí de les dones cap a l'emancipació, la igualtat i la ciutadania.

El meu tutor de recerca em va animar a aproximar-me al tema de l'educació de les dones des d'una perspectiva històrica. Donada la complexitat de la investigació, calia concretar l'objectiu. No va resultar complicat. L'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat animava a conèixer l'àmplia documentació dipositada al voltant del programa radiofònic "*Querida Doña Elena*".

El 2006, en una masia del Baix Llobregat, s'havien trobat centenars de cartes que van pertànyer al guió del programa radiofònic i que recollien el testimoni de diverses dones de la societat espanyola durant dècades. Les consultes tractades abasten des de temes de bellesa o cuina fins a temes més polèmics, com poden ser els maltractaments, possibles relacions amoroses, dubtes sexuals o la prostitució.

D'acord amb els meus coneixements històrics, durant la dictadura franquista, la redefinició del rol de les dones fou una peça clau a la maquinària repressiva, en el poder disciplinari i la imposició d'una societat clarament patriarcal i nacionalcatòlica. Mitjançant lleis, normatiues, models educatius i la Secció Femenina, el règim franquista va impulsar un arcaic model femení pudorós i submís, que expulsava a les dones de tota activitat en l'àmbit públic, sent la llar i la família els únics espais autoritzats per a elles. Va establir per llei un ordre de gènere de domini masculí que va regular la dependència obligada de les dones.

Des dels mitjans de comunicació es contribuïa a implantar aquesta ideologia en la societat espanyola. Un dels elements claus va ser, precisament, el "*Consultorio para la mujer Elena Francis*", sens dubte, un dels programes radiofònics més famosos de les ones franquistes.

Es va començar a emetre des de Ràdio Barcelona per a tot Espanya el novembre de 1947 i es va allargar fins ben entrada la democràcia, ja que va desaparèixer el 31 de gener de 1984 en la sintonia de Ràdio Peninsular.

Al llarg d'aquests anys, diverses locutores famoses van donar veu i vida a una tal Elena Francis, una dona inexistent que va acabar convertint-se en una mena de guru espiritual per a diverses generacions de dones espanyoles, malgrat que havia començat donant consells de bellesa per fer propaganda de la línia de cosmètica i de l'institut de bellesa femenina del carrer de Pelai de Barcelona que duia el seu nom.

Oients de tot Espanya –majoritàriament dones- enviaven les seves cartes a Elena Francis. Però qui hi havia darrere d'Elena Francis? Al darrere hi havia un equip que es dedicava a llegir totes les cartes, classificar-les i respondre-les. Algunes d'aquestes es radiaven, es contestaven en directe i formaven part del guió de cada un dels programes.

El treball de recerca implicava la visita a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat i la consulta d'una part de la important documentació sobre *El consultorio para la mujer Elena Francis* que té en dipòsit. La decisió sobre el període a investigar va venir condicionada per la data de 1959. Representava el final de l'etapa de postguerra i l'inici d'una època de creixement econòmic i apertura exterior, durant els anys seixanta. Això havia de limitar la recerca als anys finals de la dècada dels cinquanta i els primers anys seixanta.

Quedava pendent la confirmació de la hipòtesi de partida. Que les dones, convertides pel règim franquista en ésser sense drets, relegades a la domesticitat forçada de la llar, foren obligades a romandre sota la permanent tutela masculina, sense identitat pròpia. Que els drets polítics i les conquestes socials que es van assolir en la Segona República, van ser denigrats i rebutjats sistemàticament. I, finalment, que les dones ja no tenien lloc en l'esfera pública, en el treball remunerat, en la política ni en la cultura. La seva única tasca a la vida era ser mare i esposa.

2. CONTEXT HISTÒRIC: EL FRANQUISME

El franquisme va ser una llarga dictadura, personalitzada en la figura del general Francisco Franco, qui va acaparar tots els poders de l'Estat. Aquest règim es va imposar per la força després d'un cop d'estat militar contra el govern legítim de la II República, origen d'una tràgica Guerra Civil (1936-1939) que va provocar la mort de centenars de milers de persones. Es va perllongar fins a la mort del dictador, l'any 1975, i es mantingué sempre com una fèrria dictadura que va exercir una repressió ferotge sobre els seus opositors.

Es considera que el franquisme va tenir dues grans etapes. La primera, que es va desenvolupar fins al 1959, es va caracteritzar per l'intent d'establir un Estat totalitari inspirat en el feixisme italià i per portar el país a l'autarquia econòmica. El suport que el règim de Franco va donar a les potències feixistes durant la Segona Guerra Mundial va provocar l'aïllament internacional del franquisme en acabar-se el conflicte bèl·lic.

Mural al·legòric de Franco com a "Caudillo de España", obra de Francisco Ribera, 1939

FONT: *Història 2n BTX*, Barcelona: Vicens Vives.

La segona etapa es va desenvolupar entre els anys 1959 i 1975, quan l'economia espanyola va créixer a un ritme sense precedents en la història del segle XX. Espanya es va integrar, en aquesta època, al grup dels països industrialitzats, malgrat que el seu nivell de renda per habitant va ser inferior. Aquest creixement fou el resultat de la incorporació d'Espanya a l'onada de prosperitat que van viure els països de l'Europa occidental després de la Segona Guerra Mundial.

El desenvolupament econòmic va determinar una transformació profunda de la societat i va impulsar la difusió de noves pautes de comportament. Això no obstant, aquesta evolució econòmica i social no va anar acompanyada de reformes polítiques profundes, i el franquisme es va mantenir com una dictadura ancorada en l'immobilisme polític i incapaç de democratitzar-se.

El franquisme va instituir un Estat legitimat només per la Guerra Civil i caracteritzat per un autoritarisme extrem. Entre els seus trets més rellevants podem destacar els següents:

- El totalitarisme. El franquisme va néixer com una dictadura inspirada en el model feixista italià. Es va suprimir la Constitució del 1931 i, amb això, totes les garanties individuals i col·lectives; es va clausurar el Parlament i es van prohibir tots els partits polítics i els sindicats. Només es va permetre l'existència d'un partit únic i d'un únic sindicat oficial.
- El cabdillisme. Franco, investit amb el títol de *Caudillo* d'Espanya, concentrava tots els poders en la seva persona. Era el cap de l'Estat i, durant molts anys, també fou el president del govern. A més, era generalíssim de tots els exèrcits i cap nacional de *Falange Española Tradicionalista y de las JONS*, el partit únic.
- La concepció unitarista i centralista de l'Estat. El franquisme va abolir els estatuts d'autonomia i va fomentar l'espanyolització de la població dels territoris amb una identitat pròpia (Catalunya, el País Basc i Galícia).
- La repressió constant i planificada de l'oposició. Amb aquesta finalitat es va crear un aparell legislatiu i institucional encarregat d'eliminar els opositors, atemorir els possibles dissidents i combatre qualsevol manifestació de desafecció.
- El control dels mitjans de comunicació. El franquisme va articular un fort aparell propagandista basat en el control dels mitjans de comunicació, els quals estaven sotmesos a una rígida censura i eren utilitzats com un instrument més al servei del règim.

3. LA SECCIÓN FEMENINA. L'IDEARI FALANGISTA

Franco y la Falange van fer tot el que van poder perquè la dona perdés tota la rellevància que havia aconseguit durant el període republicà i la posterior Guerra Civil. S'havia de reparar d'alguna manera el dany ocasionat abans i després de 1936 i centrar les obligacions de la dona -de nou- en l'Església, el bressol i la cuina.

No en va, Pilar Primo de Rivera¹ repetia en els seus mítings la consigna que va acabar identificant-se amb la *Sección Femenina*: «*El talento creador ha sido reservado por Dios para las inteligencias varoniles*», seguida d'una no menys reconfortant afirmació: «*El conocimiento analítico puede perturbar las finas arterias de la feminidad*».

De manera que no es contemplava que la dona, per voluntat pròpia, tingués ni desig ni capacitat per estudiar o treballar, sinó que simplement havia de “*ser mujer*” i acceptar el que això suposava: ser esposa i mare en la vida. En cas contrari, si es posava a treballar, era tan sols per necessitat, ja que era poc apropiat per al talent femení, i aquesta necessitat derivava -sens dubte- de l'anterior caos republicà.

Francisco Franco i, a la seva esquerra, Pilar Primo de Rivera
FONT: www.elpais.com

I encara que pugui sorprendre, inclús molestar, que fos una dona la que defensés aquestes postures, era precisament això el que va fer que el discurs de Pilar Primo de Rivera funcionés i rebés el suport de les autoritats.

Un cop unificada la ideologia, calia passar a la segona fase d'*unificació de l'educació* que conduiria al restabliment d'Espanya. Una reconstrucció que, tenint en compte que el país acabava de sortir d'una guerra, necessàriament havia de passar per la recuperació social.

¹ Pilar Primo de Rivera (Madrid, 1907- 1991) va ser la líder de la *Sección Femenina* de la Falange Espanyola i posteriorment la presidenta de *La Asociación de Veteranas de la Sección Femenina*, anomenada en 1977, dos anys després de la mort de Francisco Franco, *Nueva Andadura*, càrrec que va mantenir fins a la seva mort.

Per això feia falta portar més espanyols al món, i educar-los seguint els nous preceptes. Així, en l'Espanya dels anys quaranta, la política de feminització de mà de la *Sección Femenina* es recolza en un sistema econòmic en què la família serà la unitat econòmica per excel·lència. Famílies amb dos membres —pare i mare— degudament ratificats per l'Església després del matrimoni amb una missió principal i quasi única: portar fills al món. I aquí és on l'Església catòlica comença a intervenir juntament amb la *Sección Femenina* en el destí de les espanyoles.

3.1 La dona de la Falange. Ideari en 18 punts

En els primers mesos de l'alçament va ser quan van començar a redactar-se un bon nombre de lleis al voltant d'una organització encarregada de transmetre i fixar les directrius establertes per a la dona: la *Sección Femenina de Falange Española y de las JONS*. Aquesta va veure augmentar el seu poder com a *Sección Femenina del Movimiento* d'un dia per a l'altre i, dintre d'ella, l'*Auxilio Social*² va obtenir la protecció de l'Estat per complir funcions benèfiques i socials, amb la facultat de crear institucions i administrar recursos, així com d'aplicar les lleis que es referien a la dona.

Va ser en la concentració nacional, que va tenir lloc en Medina del Campo en maig de 1939, quan la *Sección Femenina* va oferir els seus serveis de forma pública a Franco i on es va manifestar que l'únic propòsit de l'organització seria la reintegració de les dones a la llar com a sacrifici per la nova pàtria. El 27 de juliol d'aquell mateix any, el *Servicio Social*³ es va establir com a organisme de l'Estat, encara que no es va oficialitzar fins l'any següent. Es van redactar i aprovar els 18 punts que conformaven l'ideari de la *Sección Femenina*:

1. *A l'aurora eleva el teu cor a Déu i pensa en un nou dia per a la Pàtria.*
2. *Tingues disciplina, disciplina i disciplina.*
3. *No comentis cap ordre, compleix-la sense vacil·lar.*
4. *En cap cas i sota cap pretext t'excusis a un acte de servei.*
5. *A tu ja no et correspon l'acció, anima a complir-la.*
6. *Que l'home que estigui en la teva vida sigui el millor patriota.*
7. *No oblidis que la teva missió és educar els teus fills pel bé de la Pàtria.*

² L'*Auxilio Social* va tenir un important paper durant els primers anys de la dictadura franquista, encara que poc després de la seva fundació va quedar englobat dins de la Secció Femenina de la Falange.

³ El *Servicio Social* era un deure nacional de totes les dones espanyoles compreses entre els 17 i els 35 anys, concebut com l'equivalent al servei militar masculí. Consistia en el desenvolupament de funcions mecàniques, administratives o tècniques precises per al funcionament i el progressiu desenvolupament de les institucions socials establertes per la Delegació Nacional de l'*Auxilio Social* de la Falange.

8. *L'angoixa del teu cor de dona compensa-la amb la serenitat que ajudes a salvar Espanya.*
9. *Obra alegrement i sense titubejar.*
10. *Obeeix, i amb el teu exemple, ensenya a obeir.*
11. *Procura ser tu sempre la roda del carro i deixa a qui hagi de ser el seu govern.*
12. *No busquis destacar la teva personalitat, ajuda a que sigui un altre el que sobresurti.*
13. *Estima Espanya sobretot perquè puguis inculcar a altres els teus amors.*
14. *No esperis altra recompensa al teu esforç que la satisfacció pròpia.*
15. *Que els fas que formen la Falange estiguin cimentats en un comú anhel individual.*
16. *El que facis supera't a fer-ho.*
17. *La teva enteresa animarà a vèncer.*
18. *Cap glòria és comparable, a la glòria d'haver-ho donat tot per la Pàtria.*

3.2 La Sección Femenina i els postulats eclesiàstics

Pilar Primo de Rivera, en un article publicat pel diari *Arriba*, a finals de 1940, ja expressava la filosofia de l'organització: «*Y lo propio de la Sección Femenina es el Servicio en silencio, la labor abnegada, sin prestancia exterior, pero profunda. Como es el temperamento de las mujeres: abnegación y silencio. Como es la Falange. [...] Cuanto más abnegadas, más falangistas y más femeninas seremos*».

Membres de la Sección Femenina de Falange Espanyola, juntament amb Pilar Primo de Rivera, el 20 gener 1950

FONT: www.tradicionviva.es

I així, amb aquests pressupostos de partida, s'estén, des de 1939, al llarg i ample de tot l'Estat Espanyol un credo ideològic que va acabar per convertir-se en un òrgan de naturalesa complexa que es va posar al servei del poder establert. La *Sección Femenina* va passar a ser integrant del *Movimiento*⁴ i la clau de la seva política de feminització, condicionada pels pressupostos eclesiàstics. El règim va confiar a la *Sección Femenina* la missió de preservar els valors catòlics entre les dones espanyoles.

⁴ El *Movimiento Nacional* és la denominació del conjunt de forces polítiques que es van adherir a l'aixecament militar del 18 de juliol de 1936 i van constituir posteriorment el partit únic del règim franquista (FET y de las JONS).

Les principals activitats d'aquesta *Sección Femenina* foren l'Escola de la Llar —que va pretendre inculcar a les nenes espanyoles la vocació de servei al marit i als fills i d'acompliment fidel de les tasques domèstiques—; els Cors i les Danses, per a popularitzar els folklore tradicional; i la tasca de cristianització de les escoles.

En els seus discursos i escrits, Pilar Primo de Rivera va explicitar la defensa de la religió i la consideració de la parròquia com a centre al qual ha de dirigir-se gran part de l'activitat social de les dones, així com la necessitat inqüestionable d'una formació religiosa profunda de les afiliades.

L'Església, per la seva tradicional penetració social, més flexible i propera a les vivències d'una població fidel i profundament catòlica per tradició, era conscient que podia cultivar majors èxits que les noies de Pilar Primo de Rivera. I així, pocs anys després, la primera en reduir àmbits de poder serà l'organització falangista. A partir de 1945, va sofrir una constant sagnia en les seves files, mentre que l'organització catòlica es feia amb el control de la major part dels sectors juvenils.

Encara que des del començament la *Sección Femenina* podia imaginar-se que possiblement perdria poder, no va dubtar en proclamar la seva religiositat en el Pla de formació, de la *Sección Femenina de FET y de las JONS*⁵, de 1945, per assegurar-se un aliat important:

1. Submissió respectuosa i amorosa a la jerarquia de l'Església, les direccions i els consells de la qual seran sagrats per a elles.
2. Orientació cap a la parròquia, casa del cristià, on Déu vessa la seva gràcia amb especial sol·licitud. Orientació de les noies i dones cap a la parròquia com a casa on tots els cristians han de veure una llar.
3. Preocupació especial per la litúrgia, oració autèntica de l'Església.

3.3 El *Servicio Social de la mujer*

El *Servicio Social de la Mujer* -també conegut com la "mili de las señoritas"- comprenia una sèrie d'activitats de caràcter adoctrinador.

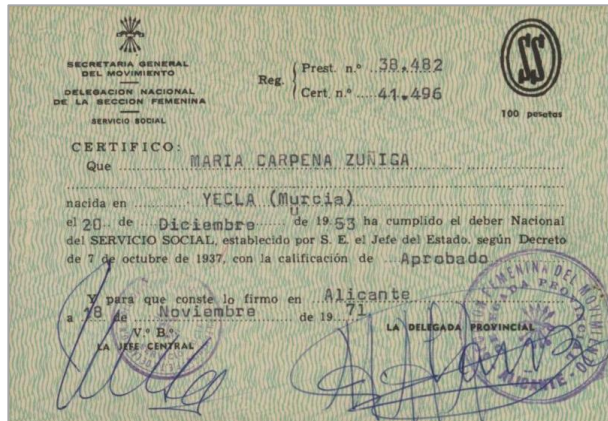
Noies d'*Auxilio Social* a l'Alacant dels anys 40
FONT: www.aceuchal.com

⁵ *Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista* (FET y de las JONS) era el nom del partit únic de la dictadura franquista.

S'articulava a base de lliçons sobre nacionalsindicalisme i sobre l'estructura de l'Estat, l'anomenada formació teòrica; educatives -a base d'assistir a "escoles de la llar", on es rebien instruccions sobre com ser una bona mestressa de casa i una bona mare, mitjançant la realització de tasques domèstiques; i assistencials -a base de prestar-se durant un temps determinat a treballar en menjadors infantils, tallers, hospitals i diverses institucions-.

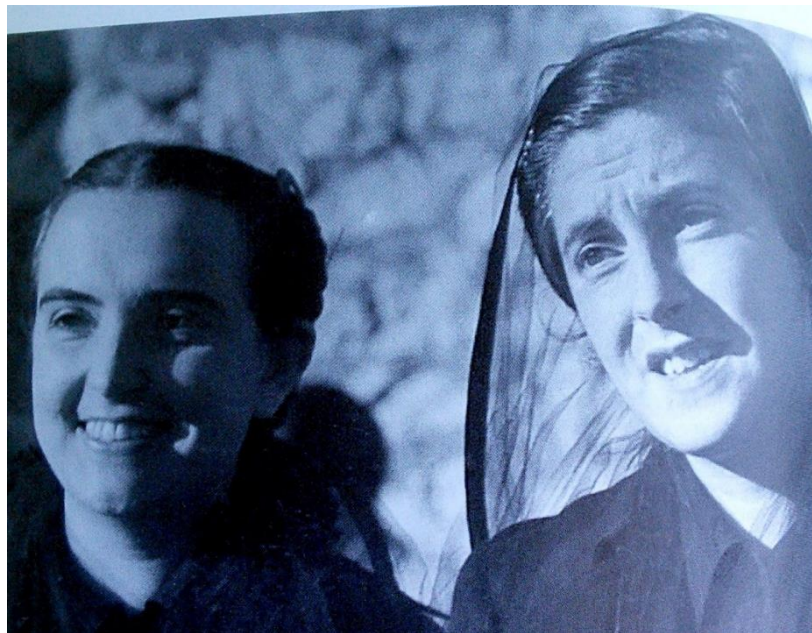
Va ser establert per decret, en la part d'Espanya que ja estava dominada per l'exercit revoltat, el 7 d'octubre de 1937. El mes següent es va redactar un altre decret en què es deia que els certificats i les insígnies atorgades a les dones serien «títol d'arrelament en la nova Espanya». I s'explicitava que totes les dones entre els disset i els trenta-cinc anys havien de prestar servei un mínim de sis mesos.

A través del *Servicio Social* es va aconseguir que passessin per la *Sección Femenina* entre 1940 i 1952 un gran nombre d'espanyoles. Però el control del *Servicio Social* no va estar des del principi en mans de la *Sección Femenina*, sinó de *Auxilio Social*. Aquest organisme va ser creat i estava dirigit per Mercedes Sanz Bachiller⁶.

Cartilla del *Servicio Social de la mujer*

FONT: www.lamemoriaviva.com

Mercedes Sanz Bachiller i Pilar Primo de Rivera

FONT: DOMINGO, Carmen. *Coser y cantar: las mujeres bajo la dictadura franquista*. Espanya: Lumen, 2007

⁶ Díficil imaginar dues rivals més distintes: Mercedes Sanz Bachiller era animada, enèrgica i no tenia pels en la llengua; era una mare i una dona afectuosa que es sentia a gust en companyia dels homes. Pilar Primo de Rivera, la germana del fundador de la Falange, era, pel contrari, tímida en públic, freda i introspectiva, una dona cèlibe sense fills i apocada en companyia dels homes

La viuda del líder de Falange Onésimo Redondo, tot i tenir un sentit ideològic molt proper al de Pilar Primo de Rivera, no va tenir bona relació amb la germana del difunt fundador de Falange.

Després de diverses topades entre elles, el conflicte es va saldar mitjançant decrets que van delimitar les funcions de cadascuna. Tot i així, ja a finals de 1938 Pilar Primo de Rivera va comunicar al secretari general del partit que renunciava a tot allò relacionat amb *Auxilio Social*, però no al *Servicio Social de la Mujer*. Li va costar aconseguir-ho, però en desembre de 1939 aquest servei va quedar adscrit a la *Sección Femenina*.

Per a la *Sección Femenina* el *Servicio Social* va ser el mitjà idoni per difondre els principis nacionalsindicalistes. Va aconseguir amb facilitat que acabés per ser obligatori el seu compliment per poder accedir a determinats llocs de treball, així com per l'obtenció de títols acadèmics, els certificats d'estudis o per poder obtenir el passaport i el carnet de conduir. A partir de 1944, les reformes legislatives realitzades van fer que el seu compliment fos obligatori per a pràcticament totes les espanyoles.

3.4 “*Mens sana in corpore sano*”. Les pràctiques esportives femenines

Des de la *Sección Femenina* es realitzaven cursos amb els que es pretenia crear un model de dona a seguir. En ells van incloure un dels primers motius de discrepància entre l'Església i la *Sección Femenina*: les pràctiques esportives.

Així, la gimnàstica es va convertir en una escàndol catòlic nacional de tal magnitud que l'Església es va veure obligada a intervenir. El cardenal Segura⁷ va condemnar les pràctiques gimnàstiques, al considerar-les «escandaloses i lascives»⁸.

Però Pilar Primo de Rivera, allunyada d'aquest postulat, i sense intenció de fer massa cas, no va trigar massa en replicar i defensar la seva intenció d'incloure l'exercici físic dins de les classes impartides per a les noies.

Luis Agosti, metge i campió nacional de llançament de javelina va redactar un llibre de consells que havien de seguir les noies esportistes. S'havia de diferenciar entre pràctiques lascives i la preparació del cos de la dona per predisposar-la a ser una mare sana que donés a llum fills sans. I aquest era el veritable i únic interès que les movia.

⁷ Pedro Segura y Sáenz, religiós espanyol i membre de la jerarquia eclesiàstica. Des de 1937 fins a la seva defunció va ser arquebisbe de Sevilla

⁸ El cardenal també va condemnar -poc després- els Cors i les Danses, en una ostentació de modernitat i tolerància característica d'aquells anys.

L'educació física va ser un departament més dels que depenien de la *Sección Femenina* i les seves classes, en col·legis públics i privats, van acabar sent obligatòries. Acabaven de néixer els *pololos*⁹, i amb ells les normes de moral associades a la vestimenta i a les activitats públiques i grupals de les dones. Per això, Pilar Primo de Rivera es va encarregar que la roba esportiva no fos provocativa, i va responsabilitzar al religiós fray Justo Pérez Urbel de l'assessoria.

Lección XIII, “*Mens sana in corpore sano*”

Editat per la *Sección Femenina*

FONT: *Carmen Werner*, *Convivencia Social*, 3r curs

⁹ Peça interior femenina en forma de pantalons bombatxos curts que es posen sota de la faldilla i l'enagos.

Per aquest motiu va haver una sèrie d'esports vetats a les dones: la lluita, el futbol i el rem; l'atletisme, tot i que no es va prohibir, es va incloure dins dels esports extremadament perillosos.

I, encara que la gimnàstica estava recomanada, solament podien practicar-la les dones joves i solteres, com queda clar en un article publicat en la revista *Teresa* (1958):

“Una mujer que tenga que atender las faenas domésticas con toda regularidad tiene ocasión de hacer tanta gimnasia como no hará nunca verdaderamente si trabajase fuera de su casa. Solamente la lim-

pieza y abrillantamiento de los pavimentos constituye un ejemplo eficacísimo, y si se piensa en los movimientos que son necesarios para limpiar el polvo de los sitios altos, limpiar los cristales, sacudir los trajes, se darán cuenta de que se realizan tantos movimientos de cultura física que, aun cuando no tienen como finalidad la estética del cuerpo, son igualmente eficacísimos precisamente para este fin”.

4. L'EDUCACIÓ DE LA DONA. L'ADOCTRINAMENT

El règim franquista, a l'igual que va passar en la Segona República, va veure en l'ensenyament un eficaç mètode d'adoctrinament polític en la societat, encara que en aquest cas no es tractava

Aula d'una escola franquista a Saragossa
FONT: www.gozazaragoza.com

de donar més facilitats educatives a les dones perquè elles fossin les encarregades de dirigir les seves pròpies vides, sinó per poder controlar-les a través de l'ensenyament.

En l'Espanya franquista, la dona, responsable última de la llar i de la formació dels fills, per les seves possibilitats com transmissora ideològica, va concentrar l'interès dels sectors vencedors de la guerra. Havia de rebre una educació *correcta*: «*Para maestras y alumnas será la escuela, no nos cansaremos de repetirlo, una verdadera continuación del hogar, no puede haber una laguna, una separación entre una y otra si el resultado ha de ser favorable*», va aconsellar Emilio Enciso Viana en *Muchacha* (1941).

La educació era una inversió a llarg termini, per això es va acabar per construir la pedra angular de la política propagandística d'un règim que deia emprendre el camí del ressorgiment imperial d'Espanya. I aquesta era la idea que s'encarregaven de transmetre des de totes les esferes del poder. S'havia de tornar a la tradició: davant del materialisme, allò espiritual; enfront de la disbauxa de la llibertat i la democràcia, l'autoritat i la disciplina.

D'aquesta manera, i sense discussió possible, el model oficial de dona, tenyit de tradició, coincidia amb el projecte eclesiàstic i, com hem vist, la *Sección Femenina* i l'Església es posaven juntes mans a l'obra per modelar una nova dona, una dona moderna —propera al model femení del Segle d'Or espanyol— que tenia molt, massa, de la dona de sempre: abnegada, submissa, piadosa, pura, casta, casolana i familiar.

Amb això es creava la dona dels quaranta, el perfecte ideal femení de postguerra, i la seva imatge arrelava en l'Espanya de pandereta, com veiem en l'*Enciclopèdia elemental* (1957) publicada per la *Sección Femenina*:

- ¿Qué misión fundamental tiene ahora la Sección Femenina?
 - La de formar a todas sus afiliadas dentro de la moral falangista.
- ¿Qué quiere decir eso?
 - Darles un modo de ser que les haga capaces de servir con eficacia los destinos de la patria.
 - Pues eso de servir a la patria, ¿no es cosa sólo de hombres?
 - De hombres y de mujeres, sólo que de distinta manera.
- ¿Cómo sirven los hombres?
 - Con las ideas, con el valor, las conquistas y llevando la dirección de la política.
 - Preparándose para fundar familias donde se formen las nuevas generaciones.

Com molts altres manuals publicats per la *Sección Femenina*, aquesta enciclopèdia seguia en la seva redacció els esquemes típics de pregunta-resposta d'un catecisme. Bàsicament es tractava de facilitar la comprensió de tot el temari a unes dones que, "se sabia, no eren massa intel·ligents".

L'escola era el trampolí de projecció ideològica, la qual cosa justificava que s'hagués convertit en camp de batalla entre falangistes i catòlics. Solucionats els problemes educatius de l'escola, l'ensenyament mitjà va ser l'objecte d'una especial atenció, perquè els qui el cursaven ocuparien en el futur els llocs dirigits de la societat.

Al totalitarisme feixista de la Falange, l'Església va oposar el seu tradicional dret a demanar la seva part del pastís a Espanya, el que deixava a l'Estat un paper merament subsidiari en matèria educativa, encara que no va semblar que li preocupés massa.

I, per més que el desenllaç de la Segona Guerra Mundial posaria fi a les aspiracions falangistes, el poder que estava aconseguint l'Església catòlica no solament no va disminuir, sinó que es va multiplicar fins a cotes insospitades. No va ser difícil assentar-se en una societat en què l'Església tenia un profund arrelament social, ni en una societat en què, també tradicionalment, s'advocava per una actitud conservadora i immobilista. L'Església oferia al règim una incontestable legitimació enfront de la qual Falange, un moviment que va incrementar el número d'afiliats sobretot perquè havia participat en el costat "correcte" durant el conflicte, amb prou feines hi podia competir.

L'Espanya de postguerra s'endinsà en uns anys de profund fervor religiós i l'escola serà l'abanderada de la tasca de *re Cristianització educativa*, com a José Ibáñez Martín li agrada anomenar a la seva política al capdavant del Ministeri d'Educació de 1939 a 1951.

El punt de partida estava clar: s'havia de propiciar el desenvolupament dels nens però sense sortir de l'ambient de densa espiritualitat catòlica que havia de sustentar la societat.

Així, a l'obligatorietat de l'ensenyament de la religió se sumava la imposició d'una infinitat de pràctiques piadoses que s'havien de realitzar quotidianament: misses, penitències, rosaris, Via Crucis, exercicis espirituals, mesos de Maria, sabatines, jaculatòries, resos, confessions, himnes d'Acció Catòlica i ofrenes de desgreuge al sagrat cor. Ritus que van inundar les escoles i van embotar les ments de tots els espanyols en aquells primers anys quaranta.

4.1 La depuració del professorat

La primera tasca era depurar el sector docent, clarament infectat per les idees republicanes. Juntament amb l'eliminació física o la presó, la depuració professional va ser un altre dels mètodes emprats pel franquisme per castigar durant dècades als vençuts i mantenir en ells l'estigma de la derrota.

Es va redactar una llei, signada el 10 d'abril de 1939, poc després d'acabar la guerra, en què es titllaven a tots els professionals dependents de l'administració pública de «desafectes» i, en cas de no ser així, se'ls obligava a demostrar-ho i a signar una declaració jurada d'adhesió al *Movimiento*. Van començar a aplicar-se càstigs, inclús des del mateix 1936, a mesura que cada província queia en mans de l'exercit revoltat.

Els graus de depuració no foren sempre els mateixos, i juntament amb la degradació o el canvi de lloc dins de l'administració cabia fins i tot que s'impossibilités a algú de per vida per a l'exercici de la seva professió, en cas de ser declarat culpable. Estava clar: declarar a algú culpable i enviar-lo a l'atur forçós en el moment de major misèria que s'havia viscut a Espanya era quasi equiparable a una condemna a mort. I no va ser cosa d'uns quants, sinó de desenes de milers d'espanyols que procedien de l'administració republicana.

Encara que tot el món va estar sota sospita, el sector sotmès a una vigilància més estricta fou el docent: mestres d'escola i professors d'instituts i universitats van ser, per defecte, sospitosos. D'allà procedien, a judici dels feixistes, la majoria dels intel·lectuals que havien fomentat les inquietuds culturals republicanes -molt gravat va quedar aquell «*muera la inteligencia*¹⁰» de Millán Astray- i eren l'exemple a eliminar per la seva responsabilitat en la implantació de la reforma educativa que va tenir lloc durant els anys de la República.

¹⁰ Els crits típics de la Legió "Viva la muerte", "*Muera la inteligencia*", pronunciats a Salamanca el 12 d'octubre de 1936, van provocar la resposta de Miguel de Unamuno: "*Venceréis pero no convenceréis*".

La presència de les dones era especialment rellevant en l'àmbit de l'educació. Per això, un cop acabada la contesa, es van organitzar, de manera massiva i obligatòria, una sèrie de cursos d'orientació i perfeccionament professional

Nenes educant-se en un acte de la *Sección Femenina*
FONT: www.elpais.com

amb els quals es volia *completar* o *redirigir* la seva formació, principalment en aquells aspectes relatius a la cultura religiosa i històrica d'Espanya, destacant, de forma molt especial, el moment de la «*Gloriosa Cruzada*», tema d'obligada inclusió en tots els temaris escolars a partir d'abril de 1939.

La temàtica dels cursos res tenia a veure amb la pedagogia. Era pur adoctrinament polític. Serveixen d'exemple els títols de les xerrades d'uns d'aquests cursos de «perfeccionament» i «orientació» organitzats en la postguerra en Alacant, on diversos jerarques van parlar sobre temes tals com «Judaisme, maçoneria i marxisme», «Orígens del *Movimiento*», «Què espera l'Església del magisteri», «L'educació del patriotisme i l'ensenyament de la història nacional», «Minusvalides marxistes» i «Tradició i revolució».

Un cop realitzades les depuracions i seleccionades aquelles mestres que podien seguir exercint el seu treball, tan sols era qüestió d'omplir els buits que havien quedat, i res va ser més fàcil.

En primer lloc, es va pensar en els sacerdots i les monges, amb els que l'Estat, a més, s'estalviava diners per pagar els docents, perquè d'això s'encarregava l'Església. Després, a poc a poc, es van anar incorporant totes aquelles persones vinculades directament a l'exercit revoltat; la seva participació en la contesa o la seva procedència familiar eren aval suficient per poder exercir d'educadores. Amb una selecció de treballadores tan estricta no era difícil assegurar-se la transmissió dels ideals de la nova Espanya.

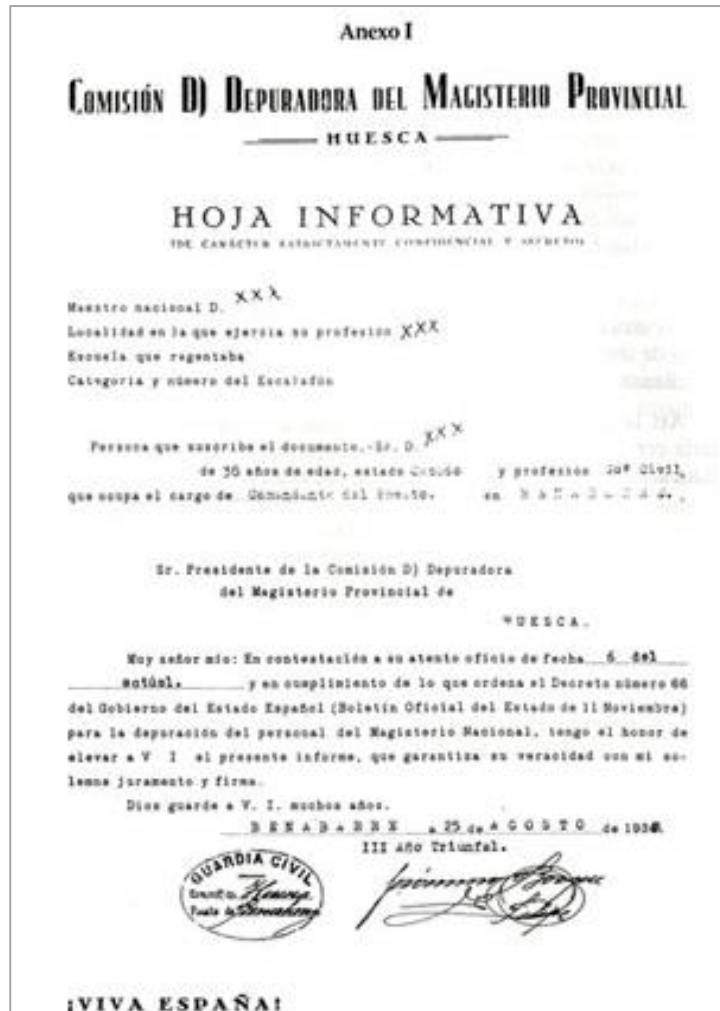
Un cop realitzats els cursos organitzats per les Juntes Provincials recentment creades, el 19 de maig de 1939, se'ls donava el vistiplau als mestres i se'ls permetia l'accés a les aules.

D'aquesta manera s'evitava que se'ls colessin elements indesitjables per al règim. Perquè, no s'havia d'oblidar mai que «una part considerable del personal ensenyant [...] ha traït a la causa nacional. Una depuració inevitable disminuirà considerablement, sens dubte, la quantitat de personal d'ensenyament oficial».¹¹

Així, en les primeres oposicions de magisteri, convocades l'any 1940, es van reservar directament unes quatre mil places per als mestres o llicenciats que es trobaven dins de les següents categories: oficials provisionals o de complement, excombatents; excaptius, membres de l'extingida *Corporación del Magisterio*; *Cruzados de la Enseñanza*, mestres amb cinc anys de servei intern o substituïts en escoles ofi-

cial o entitats de sentit catòlic i nacional sempre que pertanyessin al SEM¹². Tots ells havien d'acreditar la seva condició de militants de FET i de les JONS.

Era la millor manera d'assegurar-se la continuïtat ideològica del professorat amb els principis del *Movimiento*.

Document que donava la validesa necessària per poder exercir com a mestre, *Comisión Depuradora del Magisterio Provincial de Huesca*, 1940

FONT: www.savonarolamiscelanea.com

¹¹ García Figar, Antonio: *Por una mujer mejor*.

¹² SEM (Servei Espanyol de Magisteri), era una espècie de corporació en el qual estaven enquadrats tots els professionals de l'ensenyament i que va evolucionar després de la mort del dictador cap a un sindicat que encara roman en actiu.

Poc després, la *Sección Femenina* va aconseguir, a més, que es crees una *Asesoría Técnica de la Sección de Maestras*, la missió de la qual estava establerta des del mateix reglament del *Servicio Español de Magisterio*: «Orientar l'estil d'acció de la docència femenina cap a la creació de dones que sàpiguen servir l'autèntica llar espanyola»; així ho deia Pilar Primo de Rivera en el *Primer Congreso del Servicio Español de Magisterio*.

D'aquesta manera, el cos de magisteri, després de les depuracions, es convertia en un pilar fonamental del règim, recolzat en els principis ideològics del franquisme i dirigit tant per l'Església com per la *Sección Femenina*.

4.2 El final de la coeducació a les escoles

Un cop posat en marxa el nou sistema, s'havia de legislar també la separació educativa de sexes dins de les escoles, reglamentació que es va redactar poc després iniciada la guerra, el 23 de setembre de 1936, encara que va trigar una mica més en polir-se i en incloure's en el *Boletín Oficial del Estado* degut a la situa-

Escola de nenes durant l'època franquista

FONT: Documental *50 años de... - La mujer, cosa de Hombres*, Isabel Coixet

ció que s'estava vivint en aquell moment en Espanya.

Acabada la guerra, l'1 de maig de 1939, una ordre redactada en el *Ministerio de Educación Nacional* qualificava el sistema pedagògic republicà com «antipedagògic i antieducatiu» i instava a que tots els plans que es portessin a terme tinguessin una línia educativa que s'allunyés radicalment d'ell.

Aquesta va ser la directriu que va prendre el cos en la redacció de la llei de 1945 amb la que es va voler aconseguir un «*adoctrinament ideològic-religiós-polític, a través d'una uniformització massiva de continguts i mètodes; separació i, en conseqüència, discriminació de sexes i discriminació social, potenciant dues classes d'escoles —públiques i privades— en condicions ben diferents*», com explicava Immaculada Pastor¹³.

Era necessari establir diferències entre els ensenyaments perquè «*el cas de les dones no pot ser de cap manera com el dels homes. La dona té un únic fi que complir en la vida*».

Com a conseqüència, a l'home se l'identifica amb la raó i a la dona amb el sentiment, mentre els nens, a través de l'educació, desenvolupen les seves capacitats intel·lectuals i es formen per dominar i transformar el món, i les nenes perfeccionen les seves sensibilitats, encaminades a formar-les en el seu paper de futures mares i esposes.

I al gener de 1942, des de *Consigna*¹⁴ s'insistia:

“Considerar al niño como futuro productor de valores económicos y como sujeto de autoridad y de fuerza.

A la niña consideradla como creadora de valores morales, principalmente, y colaboradora del hombre en el ejercicio de autoridad y sujeto de resistencia.

El niño mirará al mundo, la niña mirará al hogar”.

Aquesta educació que defensa les diferències de rol descansarà, en el cas de les dones, en dos principis com poden ser la separació de sexes i la feminització de l'ensenyament; idees estretament relacionades, ja que parteixen de la mateixa base: considerar als homes i a les dones com éssers que exerciran en la societat papers completament diferents. De manera que es pretén establir una educació diferenciada i, per tal de poder impartir-se de manera adequada, separada per a cada sexe.

Totes les idees pedagògiques van acabar per confluïr en el mateix criteri, que era el de la societat mateixa i es reproduïa fins a la societat en tots els manuals pedagògics de l'època, fins arribar a crear dos universos totalment diferenciats. Si ja en el decret que es va redactar en 1936 es prohibia la coeducació, més endavant el *Ministerio de Educación* acabaria per establir les condicions bàsiques i específiques de la educació a les que havien de sotmetre's les nenes:

“En las escuelas de niñas brillará la feminidad más rotunda, procurando las maestras, con labores y enseñanzas apropiadas al hogar, dar carácter a sus escuelas”.

¹³ Immaculada Pastor Homs és mestra i doctora en Ciències de l'Educació.

¹⁴ Revista dirigida a les mestres per a l'educació de nens i nenes en els principis falangistes.

Aquestes pràctiques educatives ajudarien a una formació diferenciada de les dones, potenciant els valors considerats des de la perspectiva genèrica com femenins, una educació en la qual havia de destacar la sensibilitat davant l'intel·lecte, la intuïció sobre la racionalitat i la pràctica sobre la teoria.

De les diferents qualitats es deriven diferents funcions socials i per això l'educació de les dones havia de ser contraposada de manera considerada a la masculina, és a dir, específica i separada dels homes, ja que té diferents qualitats fisiognòmiques i anímiques i que complirà una missió ben diferent a la de l'home: ser l'àngel de la llar.

Ja en 1941, conegut com l'any de la fam, un decret ministerial va fer que les escoles de la llar, organitzades per la *Sección Femenina* en els barris, en els pobles i en alguns instituts femenins, es convertissin en obligatòries amb la intenció de formar a la perfecta mestressa de casa, i proporcionar els sabers¹⁵ adequats: tall i confecció, puericultura, «convivència social», higiene, nutrició, discerniment en la compra i lectures destinades a la formació religiosa i falangista.

4.3 La diferenciació de sexes en les assignatures comunes

Pel que fa a la diferenciació de programes en assignatures comunes a tots dos sexes, la raó utilitzada era que tot i que la matèria era la mateixa, els objectius a assolir eren diferents, condicionats pels papers que cadascú havia d'exercir. Per això hi havia programes diferents en Formació de l'Esperit Nacional, ja que els homes requerien una formació per a la vida política pública i les dones

Mestra ensenyant a les seves alumnes com cuinar els diferents aliments de forma adequada per aprofitar tots els seus nutrients

FONT: Documental 50 años de... - La mujer, cosa de Hombres, Isabel Coixet

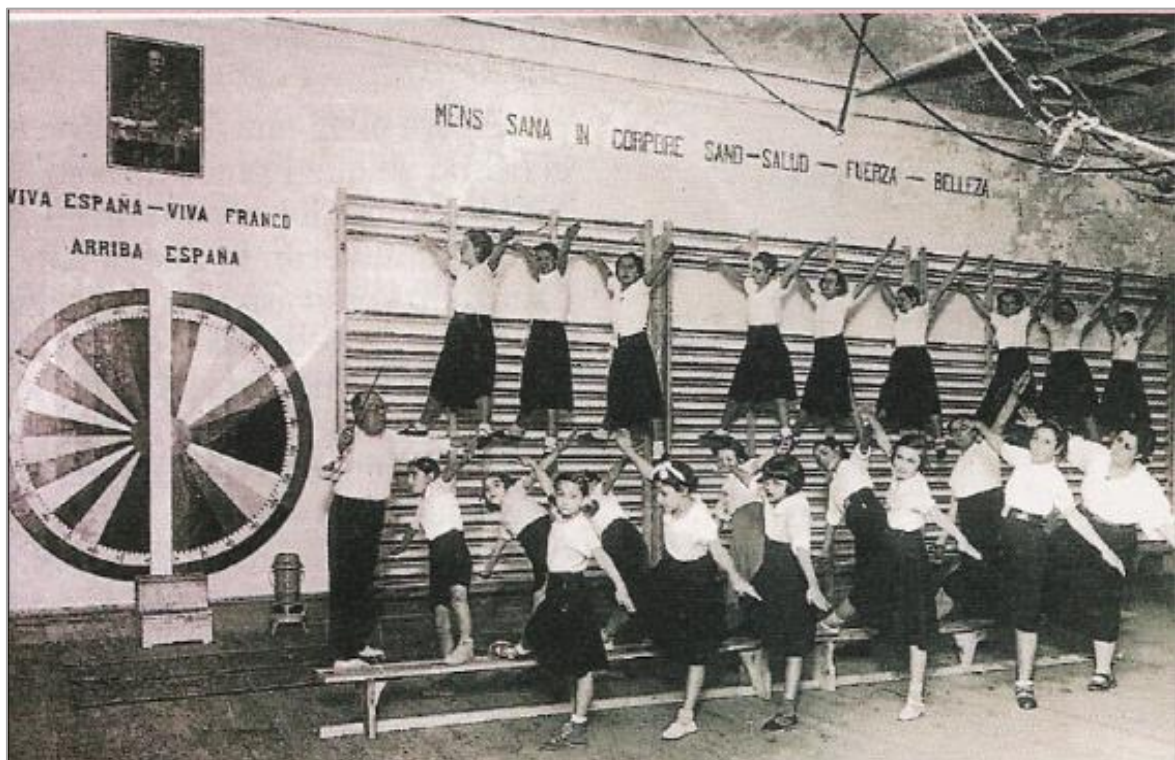
per a la familiar. L'Educació Física s'encaminava a formar soldats en els homes i mares en les dones, i la Música on es formaria l'esperit patriòtic dels nens i el cultural en elles.

¹⁵ *Coser y cantar*, pàg. 66.

En la Formació de l'Esperit Nacional (FEN) es defensava que homes i dones servien de forma diferent a la Pàtria: ells amb les armes i com a membres actius de la política, elles a la rereguarda, en el dia a dia, amb el seu exemplar sacrifici quotidià, sense participar en la via pública.

Per tant, en els programes d'aquesta matèria predominarien els continguts de teoria política a la masculina i els referits a la disposició de servei, sobretot a través de la família, en els destinats a elles.

En el camp de l'Educació Física, per exemple, es pot observar que mentre en els homes es tractava d'una autèntica formació paramilitar, en què predominava la disciplina corporal encaminada a aconseguir la resistència física per aguantar les privacions de la batalla, la de les dones s'encaminava a aconseguir que fossin sanes, eficaces i ben preparades per les contínues maternitats. Per això, els exercicis estaven programats en un intent d'associar la seva fràgil naturalesa i les seves necessitats reproductores futures, rebutjant totes aquelles disciplines esportives que poguessin masculinitzar la seva imatge corporal.

Nenes d'una escola fent exercicis. Els uniformes i la gimnàstica convertida en una espècie d'instrucció militar eren corrent en les escoles de l'Espanya Franquista
FONT: www.vallenajerilla.com

Pel que fa a la música només era cursada pels nens més petits, els quals veien reduït tot el seu aprenentatge musical a l'ensenyament de marxes i himnes militars i patriòtics, acompanyats de saber marcar militarment el pas.

Per contra, les nenes comptaven amb una àmplia programació que incloïa solfeig i nombroses cançons populars encara que sense menysprear els himnes patriòtics.

La tercera disposició consistia en la matisació dels continguts, impartint els mateixos però realçant uns o altres aspectes segons els seus destinataris fossin homes o dones. Així, en història, mentre els homes marcarien la virilitat dels herois espanyols, es tractaria d'aprofundir en les virtuts femenines de les heroïnes: la maternitat en Isabel la Catòlica o el sacrifici de Santa Teresa de Jesús.

Cal destacar que els llibres de text contribuïen també a la jerarquitza-
ció mitjançant la repre-
sentació de la dona no
més com a mare i rea-
litzant tasques domèsti-
ques, la seva absència
com a protagonista de
la Història, l'edició de
versions diferents dels
mateixos textos o l'exis-
tència de llibres només
per a nenes. Textos i

il·lustracions formaran dones-mares, mitjançant la presentació de grups i estructures familiars molt habituals, amb funcions i deures diferenciats segons el sexe. Així el pare representarà l'autoritat, el membre de la família que surt fora de casa per guanyar el suport diari que manté a tot el conjunt familiar i que, dins de la llar, descansa. Per contra, la mare s'ocupa d'administrar la llar, i de mantenir-la en ordre, tant material com espiritualment. Ella se n'ocupa del benestar de la família.

5. MARE I ESPOSA. EL MODEL DE FEMINITAT

Per a les dones espanyoles de la immediata postguerra els espais i els valors van tornar a ser àmbits tancats i definits des de fora, per altres. Amb això van reprendre en les seves tasques diàries l'antic esperit de cel·la associat a una imatge del rusc de laborioses dones treballadores i submises unides per un mateix esperit de sacrifici.

El règim havia decidit que les dones, o millor, "les admirables mares espanyoles", fossin les encarregades de la conservació del veritable esperit hispànic, i per això, res millor que donar-los varis models femenins que havien de seguir.

Giuliana di Febo¹⁶ ha estudiat la forma en què la dictadura franquista va manipular els símbols sagrats. Aquesta autora senyala en particular la importància de l'apòstol Santiago, la Verge del Pilar i el Sagrat Cor, així com la rellevància de la utilització de la figura de santa Teresa de Jesús, una de les grans místiques espanyoles, reformadora de l'orde carmelita i fundadora d'un gran nombre de convents en l'Espanya del segle XVII. Per a la dona espanyola, Teresa de Jesús havia de ser un model a imitar, havent-se transformat per conseqüent en la patrona de moltes i molt diverses organitzacions de dones catòliques, com la *Institución Teresiana*, el moviment de *Acción Católica de la Mujer* i la *Sección Femenina*.

Un cop establerts els exemples que s'havien d'imitar solament quedava buscar alguna dona representativa de carn i os que mostrés que també en la «nova» Espanya havia «dones, dones»: així es van consagrar els models de Pilar Primo de Rivera i les seves noies, per un costat, i de Carmen del Polo¹⁷ per un altre, convertides en exemples emblemàtics, en guies per saber com s'havia de ser i actuar, i a què havia d'aspirar la dona espanyola de la postguerra.

Les que van desviar-se d'aquests principis i d'aquests exemples, tot i que estaven dins de les files falangistes, s'havien de deixar al marge o relegar-se a un segon pla. Encara que fossin falangistes sense tatxa en altres aspectes, no per això podien permetre's el luxe de no complir amb exactitud tots i cadascun dels requisits que en aquell moment es demanaven.

¹⁶ Giuliana Di Febo és una historiadora italiana, feminista i militant d'esquerra. Especialista en Cultura Hispànica, Di Febo col·labora amb revistes com *Hispania*, i ha publicat diversos llibres d'assaig sobre la matèria, com per exemple, *La Santa de la Raça* (Teresa d'Àvila, 1988) o *Ritus de guerra i de victòria en la Espanya franquista* (2002).

¹⁷ Carmen Polo i Martínez-Valdes va ser l'esposa del dictador espanyol Francisco Franco.

5.1 La política de feminització

Era fonamental per al nou ordre aconseguir que la família, de nou, fos el puntal de la societat, per això calia mantenir a la dona dins de la llar així com educar a les nenes dins dels pressupostos de la Falange. Això va justificar també que la nova legislació franquista reprenyés els codis civils napoleònics, establint un model femení caracteritzat per la fragilitat -mental i física-, així com per la incapacitat per desenvolupar qualsevol tasca fora de casa. Per aquest mateix motiu, Pilar Primo de Rivera insistia en controlar l'educació de les nenes, per a dirigir-les des del principi en aquest sentit.

Legislativament és on el retrocés fou més evident, perquè va suposar notables modificacions en tots els àmbits socials i va minvar les possibilitats d'actuació de les dones. Les transformacions legislatives franquistes no van trigar en realitzar-se.

El món tancat i tradicional que havien defensat abans de 1936 es traduïa ara en canvis reals, i en el cas dels que afectaven a la dona, recolzats en la consideració que aquesta era incapaç d'actuar per compte propi i algú havia d'ajudar-la.

Així, la dona perdria les propietats i no podria ser hereva, fins als vint-i-un anys no era major d'edat i fins els vint-i-cinc no podia abandonar el domicili patern sense autorització, llevat que es casés o que es fes monja, és clar. Encara que no el tenien millor les dones casades, que no podien comprar ni vendre immobles, o disposar dels propis béns sense permís de manifest del marit, ni treballar sense la seva autorització expressa, ni cobrar el seu propi sou...

Article 57. El marit ha de protegir la dona i aquesta ha d'obeir el marit.

Article 58. La dona està obligada a seguir el marit on aquest fixi la residència.

Article 59. El marit és l'administrador dels béns de la societat conjugal.

Article 60. El marit és el representant de la seva dona. [...]

Article 62. Són nuls els actes executats per la dona contra allò que es disposa en els articles anteriors, llevat de quan es tracti de coses que per la seva naturalesa estiguin destinades al consum ordinari de la família, cas en el qual les compres fetes per la dona seran vàlides. Les compres de joies, mobles i objectes preciosos, fetes sense llicència del marit, només es convalidaran¹ quan aquest hagi consentit a la seva dona l'ús i el gaudi d'aquests objectes.

¹ *convalidar*: ratificar, reconèixer.

Codi Civil espanyol, 1968

FONT: www.boe.es

D'aquesta forma, poc va trigar en derogar-se la llei relativa al divorci, en funcionament durant el període republicà, i amb ella tot el relatiu a propietats de les dones casades. A més, un nou article anava a sumar-se a la resta, prohibint a les dones vídues i a les que havien obtingut l'anul·lació contraure matrimoni fins que transcorregués el temps estipulat per la llei, o sigui 301 dies.

A poc a poc van anant sumant-se altres articles que, vists des de la modernitat de les dones que havien gaudit durant el període republicà, no podien deixar de sorprendre.

La conclusió de tot això fou que la dona casada contreia l'obligació d'obeir, seguir al marit allà on ell decidís establir la seva residència, adquirir la seva nacionalitat... Mentre que l'espòs es convertia en l'administrador únic de la seva esposa, dels bens de la societat conjugal, el representant legal de la seva dona, amb el que havia d'acudir als judicis, o comprar i vendre béns...

Poc després foren augmentant les lleis discriminatòries; segons una ordre del *Ministerio de Trabajo*, el 27 de setembre de 1939, es prohibia a les funcionàries femenines adquirir la categoria de cap d'administració o accedir als càrrecs de delegats o inspectors provincials de treball. També es prohibia l'accés a la convocatòria d'oposicions per al cos diplomàtic i en 1944 es va vedar l'accés a notaries:

“No tots els llocs de treball de l'administració de l'estat són adequats per a la dona, deixant a l'arbitri de cada Ministeri senyalar els càrrecs que aquesta no ha d'ocupar per l'indole singular dels mateixos. En la seva virtut, aquest Ministeri ha acordat disposar que, dins e la plantilla del mateix, no podien exercir la categoria de cap d'administració els funcionaris femenins, ni ser ocupats per aquests els càrrecs de Delegats i Inspectors provincials de treball¹⁸”.

Prohibició que, en paraules de Mercedes Formica en *“Espejo roto y espejuelos”*, es va mantenir durant els anys cinquanta. I en els requisits de la convocatòria per a l'escola diplomàtica, publicats el 10 d'octubre de 1949, es llegia: «*Ser varón, mayor de edad y menor de treinta y tres años. Tener nacionalidad española de origen. No estar casado con extranjera. Poseer el título de licenciado en derecho o ciencias políticas y económicas*».

¹⁸ Mercedes Formica, *Espejo roto y espejuelos*

Per aconseguir que la dona dediqués la seva atenció a la llar i es separés dels llocs de treball l'Estat franquista va utilitzar diversos mecanismes fins a establir el que es va anomenar política de feminització. El primer era una educació marcada per la ideologia establerta per la doctrina catòlica, com hem vist, que era la que assegura-

Guía de la buena esposa, 1953

FONT: www.taringa.net

rava i argumentava la diferència entre els sexes, per a un correcte funcionament de l'Estat. Pressupost de partida que va avalar la consolidació de la *Sección Femenina*, a qui no va dubtar Franco en encomanar-li la formació de les dones d'Espanya. A partir de llavors, va passar a ser un òrgan burocràtic més de l'Estat, encarregant-se de l'ensenyament amb la finalitat d'aconseguir que la dona aglutinés entorn seu a la família.

I per últim, es va establir un ordenament jurídic en el que es legislava que qualsevol actuació de la dona havia de realitzar-se sempre sota la tutela i supervisió de l'home, independentment que estigués o no casada; marginant-la així social, econòmica i professionalment, i apartant-la de qualsevol participació social.

Però per poder aplicar tot això, i que algunes dones s'avinguessin a complir-lo sense posar massa entrebancs, es va posar en marxa una política de compensació que ajudaria a convèncer-les en un moment de crisi i de dificultats econòmiques molt grans. Així, en una llei de juliol de 1938 es va aprovar el subsidi familiar per «elevant i enfortir la família en la seva tradició cristiana».

Més tard, en 1942, es va establir l'obligatorietat de la treballadora d'abandonar el seu lloc de treball a canvi d'un dot estipulat prèviament per les empreses. En definitiva, no hi havia més que tornar a la primera intenció dictada ja en l'ordre del 27 de desembre de 1938 del *Ministerio de Trabajo*: «*La tendencia del nuevo Estado es que la mujer dedique su atención al hogar y se separe de los puestos de trabajo*».

Tampoc es podia oblidar a aquelles que no tenien més remei que posar-se a treballar. Però també per a elles hi havia suggeriments, i les donava la revista Y en 1941:

GARRERAS PARA LA MUJER

La verdadera carrera de la mujer es la de madre de familia. Estamos de acuerdo que a la que deben todas aspirar, exceptuando un escaso número que otras vocaciones más nobles puedan separar.

Sin embargo, "la mujer propone y Dios, y hasta alguna vez los hombres, disponen", y así hay, aunque no sean más que etapas en la vida, algunas que necesitan de su trabajo para vivir.

Para estos casos y para ayudar a nuestras lectoras damos aquí estos detalles sobre las diversas profesiones más a propósito para ser ejercidas por las mujeres, según la vocación de cada una.

SECRETARIA	MODISTA	COMISIONISTA O REPRESENTANTE	INSTITUTRIZ	MAESTRA	PRACTICANTE	INSTITUTOS DE BELLEZA	TELEFONISTA	CARRERA UNIVERSITARIA
<p>PREPARACION</p> <p>Las condiciones indispensables para una secretaria son la ortografía, redacción, mecanografía, y el buen tacto, la fidelidad. No debe olvidar que un hombre por respetable que se quiera es la sorpresa y también la sorpresa.</p>	<p>Hay varias maneras de aprender el oficio, el más frecuente es el de aprendiz de aprendiz en un taller de una modista de casa, y es el más seguro. Otra es ir a una escuela o también estudiar en las universidades de corte, que enseñan a utilizar los métodos de corte, el uso de las máquinas de coser, los tipos de telas, las modas, las formas de las prendas, los tipos de telas más apropiados para cada ocasión.</p>	<p>Para separarse de una familia o de una casa, pero, sin embargo, se pueden encontrar muchas oportunidades de trabajo en las oficinas de las empresas, en las oficinas de las instituciones, en las oficinas de las empresas de seguros, en las oficinas de las empresas de transporte, en las oficinas de las empresas de servicios, en las oficinas de las empresas de comercio exterior, en las oficinas de las empresas de turismo, en las oficinas de las empresas de educación, en las oficinas de las empresas de cultura, en las oficinas de las empresas de deporte, en las oficinas de las empresas de ocio, en las oficinas de las empresas de salud, en las oficinas de las empresas de bienestar, en las oficinas de las empresas de servicios sociales, en las oficinas de las empresas de servicios comunitarios, en las oficinas de las empresas de servicios al cliente, en las oficinas de las empresas de servicios al usuario, en las oficinas de las empresas de servicios al consumidor, en las oficinas de las empresas de servicios al cliente, en las oficinas de las empresas de servicios al usuario, en las oficinas de las empresas de servicios al consumidor.</p>	<p>La preparación de una institutriz abarca un amplio campo de conocimientos, pero lo más importante son la paciencia y la limpieza, que son las bases de su profesión. También es necesario tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>Las profesoras deben tener una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>Las practicas deben tener una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>Los institutos de belleza deben tener una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>Las telefonistas deben tener una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>La carrera universitaria debe tener una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>
<p>PRACTICA</p> <p>Antes de comenzar el trabajo como secretaria, es importante tener una buena preparación en ortografía, redacción, mecanografía y en el uso de las máquinas de escribir. También es importante tener una buena actitud y ser capaz de trabajar en un entorno profesional.</p>	<p>Para ningún otro oficio se requiere tanta práctica como para ser modista. No se puede aprender el oficio en un día, se requiere un aprendizaje que puede durar años, pero que es muy gratificante.</p>	<p>La práctica de esta profesión es muy importante, ya que requiere un conocimiento profundo de los productos que se venden, así como de las necesidades de los clientes. También es importante tener una buena actitud y ser capaz de trabajar en un entorno profesional.</p>	<p>Conviene antes de entrar en esta profesión tener una buena preparación en idiomas, especialmente en francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. También es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>La preparación básica de una profesora debe ser amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>Las practicas deben tener una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>Contra a esta mujer de belleza se requiere una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>Las telefonistas deben tener una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>	<p>Para la carrera universitaria, es importante tener una preparación amplia y profunda en su materia, así como en las áreas de pedagogía, psicología y sociología. También es importante tener conocimientos de idiomas, especialmente de francés, alemán e inglés, que son los idiomas más utilizados en el mundo. Además, es importante tener conocimientos de matemáticas, de física y de química, que son necesarios para entender el mundo que nos rodea.</p>

Revista Y, de la Sección Femenina, setembre de 1941
FONT: Mi mamá me mimaba, Luís Otero

“Sin embargo, «la mujer propone y Dios y hasta alguna vez los hombres, disponen», y así hay, aunque no sean más que etapas de la vida, algunos que necesitan de su trabajo para vivir. Para estos casos y para ayudar a nuestras lectoras damos aquí estos detalles sobre las diversas profesiones más a propósito por las mujeres, según la vocación de cada uno”.

No cal dir que les professions suggerides i que provocaven menys rebuig social eren les tradicionalment femenines: modista, telefonista, institutriu, secretaria, comadrona... La possibilitat d'estudiar en la universitat requeria algunes precisions més: «Para las más inteligentes y aficionadas al estudio, siendo las más indicadas: filosofía y letras y farmacia».

Precisament, fou Pilar Primo de Rivera la que es va mantenir al capdavant de totes aquestes «reformes». A ella, ja en maig de 1939, tot just acabada la Guerra Civil, li va donar Franco el comandament de la Sección Femenina, una responsabilitat que venia acompanyat d'un escó en les Cortes franquistes, creades en 1942, i que va abandonar en 1977.

Durant tota la seva participació en les Cortes no va fer, com era de prevenir, cap aportació o suggeriment aplicable a l'àmbit de la dona, com no fos per mantenir-la sumida en el seu ostracisme i facilitar d'aquesta forma la prolongació del seu rol dins de la família tradicional. Inclús en les primeres reformes legals, quan va intervenir, es va mostrar a favor de restringir més si cabia la seva possible participació.

Grup de treballadores de Barcelona
FONT: www.elperiodico.com

En 1961, va tenir lloc la reforma de la *Ley de Derechos Políticos, Profesionales y de Trabajo de la Mujer*, també impulsada per Pilar Primo de Rivera, encara que més condicionada pels temps que per les conviccions de la germana del fundador de la Falange, que, ràpidament, i en aquell mateix ple de les Cortes, es va apressar a afirmar: «*No es ni por asomo una ley feminista*».

A partir de la seva validació en les Cortes van sorgir les primeres reformes: es van eliminar les discriminacions laborals per qüestions de sexe, van desaparèixer les excedències forçoses per matrimoni que obligaven a la dona soltera a abandonar el treball després de la boda i es va delimitar, encara que sense eliminar, la potestat dels marits sobre les dones per autoritzar-les o no a treballar. En realitat, cap d'aquests avenços no fou complet, però van suposar un petit pas cap endavant per a les espanyoles.

5.2 Maternitat i treball a la llar

Després del final de la Guerra Civil, la preocupació per l'elevat nombre de morts i per la necessitat que hagués un increment de la natalitat en el país va provocar que els discursos llançats des del govern tinguessin una gran incidència en el desenvolupament demogràfic. El deure moral i nacional de les dones consistia en posar els seus cossos a disposició del que el règim volgués demanar-los, donat que els homes ja havien sacrificat els seus en els fronts de combat.

La noció de la mare com a jerarquia superior i exemplar estava totalment vigent en una època on, de fet, la guerra havia delmat cruelment el número de marits i eren moltes les llars on la dona havia hagut de fer aplec d'enteresa i valentia per treure endavant als fills i per fer equilibris entre dos extrems tan difícils com no perdre la dignitat i atendre a les exigències de la economia domèstica.

Mares, que no dones. Perquè aquelles que, després d'haver formalitzat el sant sacrament del matrimoni, no tenien descendència eren descrites com a enemigues de la pàtria. Fins a tal punt que podem arribar a llegir, en aquest cas de la boca de fray Justo Pérez de Urbel, en el II Consell Nacional de la *Sección Femenina*, afirmacions com les següents: «*La mujer, en el sentido estricto de la palabra, es maternidad. Éste es el camino a seguir de la mujer y especialmente de la mujer cristiana*».

En definitiva, l'únic fi de la dona en el seu pas per la Terra era ser esclava de l'home i sotmetre's als seus designis amb l'única finalitat de reproduir-se. No en va, Pilar Primo de Rivera que va sacrificar la seva solteria i la seva maternitat en nom del *Movimiento* i d'Espanya, va dir en les seves memòries:

“Por un sentido cristiano, ha partido en sus planteamientos siempre del hombre, como ser superior creado por Dios a su imagen y semejanza y acreedor, por tanto, a que sean respetadas su dignidad, su integridad y su libertad”.

El buit demogràfic provocat després de tres anys de Guerra Civil, així com els efectes derivats del règim franquista —penes de presó i afusellaments— van conduir, com a conseqüència immediata, a la sublimació de la maternitat i a la recuperació dels valors casolans per a contrarestar el que s'havia viscut en els anys trenta, i en això insisteix en les *Lecciones para los cursos de formación e instructores del hogar* (1942) de la *Sección Femenina*:

“La misión asignada por Dios a la mujer es la maternidad en el hogar; a este fin hemos de subordinar cuanto haga y cuanto nosotras hagamos por ella. Es decir, que su fin histórico lo cumplirá sin apartarse del fin natural que Dios le ha señalado, y en el cumplimiento de este fin acumulará méritos de vida eterna para salvar su alma.”

Fins a tal punt va arribar l'obsessió, que a mitjans dels anys quaranta la regidoria de divulgadores de la *Sección Femenina* va realitzar cursos de «mares exemplars» amb una freqüència de cinc dies per mes per poder preparar a les dones en la seva comesa específica, així

Mare espanyola donant d'esmorzar als seus dos fills

FONT: Documental *50 años de... - La mujer, cosa de Hombres*, Isabel Coixet

com per facilitar-los els tràmits relacionats amb els sagraments eclesiàstics, el primer d'ells el del baptisme. Tres en un, van aconseguir l'objectiu d'«apropar la família a la parròquia, al municipi i al sindicat», va afirmar Pilar Primo de Rivera. Falange i Església funcionaven juntes i juntes desenvolupaven plans per a la reeducació, que era en realitat la via perfecta de redempció i regeneració dels individus.

Havia d'allunyar-se de feminismes passats de moda, mostra inequívoca de temps pitjors, com va dir Vallejo Nágera en *Antes de que te cases*:

“El llamado feminismo es otro de los enemigos mortales del matrimonio, movimiento antimatrimonial que tiene su origen en los principios de absoluta libertad e igualdad proclamados por la Revolución francesa como reacción contra la autoridad marital. Muchos son los filósofos y sociólogos que defienden la absoluta igualdad del hombre y de la mujer para todas las funciones humanas, de cuyas especulaciones ha nacido la activa campaña emprendida desde hace cerca de un siglo para la emancipación de la mujer.

La igualdad de la mujer la sostienen principalmente los marxistas y los anarquistas, que persiguen el mismo fin: la libertad del comercio sexual sin la carga de los hijos, si bien los socialistas tienden a la emancipación económica más que a la revolución social, objeto principal de los anarquistas.”

A més, la missió maternal havia d'embeure's del caràcter ascètic-religiós que segons l'Església catòlica espanyola tenia, donat que les dones —totes— trobaven en la figura de la Verge Maria la seva imatge a imitar, i, amb ella, la seva idea de sacrifici. «*Se llega a la maternidad por el dolor—deja Carmen Martin Gaité¹⁹ (1994)— como se llega a la gloria por la renunciación... Maternidad es continuo martirio. Martirio creador, perpetuador, que comienza con la primera sonrisa del hijo y solo finiquita cuando los ojos inmensos de la madre se cierran para siempre... Iluso sería quien pretendiera asociar la perfección a la felicidad..., siendo el mundo por mandato divino valle de lágrimas... Sólo es mujer perfecta la que sabe formarse para ser madre. Si en el agradable camino de una vida fácil, la mujer no sabe prepararse más que para el amable triunfo de salón, pobre será su victoria... El gozo de ser madre por el dolor y el sacrificio es tarea exclusivamente femenina.»*

Així, els treballs de casa es tornen «ciència domèstica» i en alguns manuals dels anys cinquanta i seixanta es pot llegir que la dona es el «ministre d'Economia de la casa i l'home es el contribuent» o que la «llar es l'escola domèstica de la diplomàcia». D'aquesta manera, la dona es va convertir en un ésser instrument de l'Estat no sola-

Esposes i futures mares atenent a un curs sobre la seva missió maternal
FONT: Documental 50 años de... - La mujer, cosa de Hombres, Isabel Coixet

ment en el pla biològic —era la que asseguraria el manteniment i el desenvolupament de la raça— sinó també en el pla ideològic —era la corretja transmissora de la ideologia de la nova pàtria—.

No es dubta que l'abast polític de l'enfortiment de la família passa perquè l'eix de la mateixa sigui la dona:

¹⁹ Carmen Martin Gaité va ser una escriptora espanyola representant de l'anomenada *Generación de 1950*, premi Príncep d'Astúries de les Lletres l'any 1986

“La base principal de los estados es la familia, y por tanto el fin natural de todas las mujeres es el matrimonio. Por eso la Sección Femenina tiene que prepararlas para que cuando llegue ese día para ellas sepan decorosamente dirigir su casa y educar a sus hijos conforme a las normas de la Falange, para que así, transmitidas por elles de una en otra generación, llegue hasta el fin de los tiempos.”

Juntament amb el discurs de la casada triomfadora neix, com era d'esperar, el discurs del fracàs per a qui no ha aconseguit casar-se, la soltera.

“La solterona es un ser fracasado —explica Francisco López—, y, por tanto, desprestigiado socialmente, porque no ha sido capaz de lograr la única meta digna en la vida de una mujer. La Sociedad solo se preocupaba de ella para crearle y alimentarle la ilusión de que algún día encontrara a ese príncipe azul que le prometen la novela rosa y los boleros y que la liberará su hándicap particular [...] Las razones prácticas para apoyar esa condena social de la mujer soltera fueron la necesidad de aumentar la población nacional [...] y el deseo de alejar a la mujer del mercado de trabajo.”

Les dones joves esperaven pacientment l'arribada d'un home que estigués disposat a casar-se amb elles. Per a les dones de la classe obrera, la virginitat passava a formar part del dot. L'honor, l'honor masculí per a ser exactes, era un patrimoni que venia impregnat del teixit social des del Segle d'Or. I el franquisme no solament havia vingut a restaurar els valors eterns de la família catòlica, sinó que els havia elevat a la categoria de deure nacional al que havien d'atendre, a fi d'aixecar el país, tant homes com dones.

Trobar marit no era ja una simple mesura de supervivència, sinó una responsabilitat nacional. En l'època franquista, el fet que una dona es quedés soltera terminava convertint-se en una tragèdia personal i en un motiu de xafogor social. En aquest context, el matrimoni passava a ser, més que un esdeveniment social, una empresa de tints clarament polítics: el requisit previ per la legítima unió dels dos sexes.

A través del matrimoni es reconeixia als individus -i molt particularment a les dones- la condició de membres de la nació, sempre en el marc de la unitat familiar, tant política com personal.

La solteria es rebia com un fracàs estrepitos del matrimoni. Al mateix temps era, també, un fracàs de la maternitat -que solament era admesa, es clar, dintre del sant sagrament-, i per tant podia arribar a ser una forma velada de rebel·lia.

Un principi de rebuig a la subordinació femenina respecte de l'home, es pot intuir en la recreació literària, en la figura encarnada per Andrea, la protagonista de *Nada*²⁰, de Carmen Laforet:

Pons em va preguntar:

- *Què penses fer aquest estiu?*

- *Res, no ho sé...*

- *I quan acabis la carrera?*

- *No ho sé tampoc. Donaré classes, suposo.*

- *No t'agradaria més casar-te?*

Jo no li vaig contestar.

Per tot això, la nupcialitat i la posterior maternitat serà rebuda com un premi, mentre que la solteria serà no solament un càstig, sinó també una evidència que no s'és una bona espanyola, a la que se li associaran les intencions tant d'estudiar com de treballar, que, és clar, seguiran sent vistes com subversives:

“La verdadera misión de la mujer es dar hijos a la Patria. Y ésta es, por tanto, su suprema aspiración. Y dentro el nacionalsindicalismo, sigue siendo más que nunca su misión ser la continuadora de la raza, de los caminos que abrieron aquellas mujeres que se llamaron Isabel de Castilla²¹ y Teresa de Jesús, en cuyas vidas encontramos tanto amor hacia Dios y la Patria, que no queremos otro guía, ni otro mejor reflejo de las virtudes netamente cristianas y españolas, que han de ser nuestras por espirituales y únicas”.

I per assegurar-se que així sigui s'han de prendre una sèrie de mesures, començant per que tota la societat s'encarregui de recordar-li a la soltera -solterona, per més inri- que no està sent la dona que el règim i la pàtria li demanen.

La situació d'inferioritat en què viu la soltera, i el desprestigi derivat de no complir com a dona el que s'espera d'ella es manté com a discurs social fins a ben entrats els anys seixanta.

I per convèncer a aquelles que encara no tenen clar el seu paper de mares i esposes en la vida el més indicat és fer que comencin per descartar «voluntàriament» el seu paper com a treballadores. De manera que es comença per excloure-les professionalment, i no hi ha millor forma de fer-ho que redactant una llei.

²⁰ *Nada* és una novel·la escrita per Carmen Laforet en 1944, que va guanyar el Premi Nadal el gener de 1945. L'obra va cridar l'atenció no només per la joventut de l'escriptora, que tenia 23 anys, sinó també per la descripció que va fer de la societat d'aquella època.

²¹ Isabel la Catòlica, Reina de Castella i de Lleó; també reina consort d'Aragó des de 1479.

Així, l'Estat, incentiva la dona que es casa amb beneficis econòmics; una dot si fa renúncia voluntària al lloc de treball, o se l'obliga a demanar l'excedència forçosa després de la boda, i acte seguit es legisla la tutela marital, o la discriminació salarial per a la casada.

Però no sempre s'aconseguiria que les dones complissin voluntàriament exigències d'aquest estil en la nova societat. En aquest cas, havia d'«enganyar-les» d'alguna forma, i això en l'Espanya de la postguerra s'aconseguia amb contraprestacions econòmiques. Es van establir per decret del 22 de febrer de 1941 els «*préstamos por nupcialidad*», unes prebendes que consistien en una sèrie d'ajudes econòmiques que se'ls donava a les parelles en funció del seu nivell d'ingressos i que podien retornar sense interessos.

Aquests són alguns dels mecanismes dissuasius utilitzats pel règim per tal que la dona casada no volgués incorporar-se a l'àmbit laboral i entrés en el familiar. D'aquesta manera, els manuals també és converteixen en una caixa de ressonància de la propaganda, dirigida a la desqualificació del treball femení que no fos el realitzat en l'estricta àmbit de la llar o en les feines benèfiques.

S'ha de fugir de la imatge de la dona treballadora, com a projecció de la emancipació moderna associada a la Segona República a qualsevol preu. Pel contrari, mantenir-la suposaria una amenaça a la feminitat, a la maternitat i a la dedicació total a la llar i a la família. Per aconseguir-ho, a la dona treballadora se li associen nombrosos defectes, entre ells la masculinització de les seves habilitats i de la seva actitud.

5.3 El discurs sobre l'amor en les publicacions per a dones

En les enciclopèdies i revistes per a dones es va publicitar una narrativa referent a l'amor que era coneguda per les joves i que podia, per tant, determinar la seva vivència posterior. El grau d'informació i de formació subministrat per les revistes és variable segons l'època.

Si bé l'educació formal en la institució escolar franquista s'articulava en funció del gènere, l'absència de pedagogia sexual era total. En l'ensenyament primari, la sexualitat era negada, silenciada, ocultada o substituïda per continguts d'ensenyament diferents quan les explicacions requerien una al·lusió. Per això, les estratègies didàctiques més utilitzades van ser l'omissió i la substitució de la sexualitat per elements compensatoris de *distracció*.

Donat que les estratègies pedagògiques sobre l'educació sexual no van canviar sensiblement en la dècada dels seixanta i els setanta, les enciclopèdies per a dones iniciaran, tímidament en els seixanta, la inclusió de continguts relacionats amb la sexualitat, el que atorga a aquests un clar, encara que limitat, valor pedagògic.

Així ocorre en l'*Enciclopedia de la Mujer*²², on al volum I hi ha un capítol dedicat a la «*Vida Sexual*», a càrrec del doctor Rodríguez Soriano. Les explicacions s'aborden exclusivament des del punt de vista mèdic i biològic. Es parla del mètode Ogino-Knaus com una forma de determinar la fertilitat, és a dir, per tenir fills, no per no tenir-los. Hi ha també un apartat —«*Vida matrimonial y placer sexual*»— en què es fa una interessant reflexió sobre el desconeixement de la sexualitat que tenen les dones i com això repercuteix negativament en la seva vida sexual i en la seva vida matrimonial, el que deixa als homes lliures de qualsevol responsabilitat al respecte.

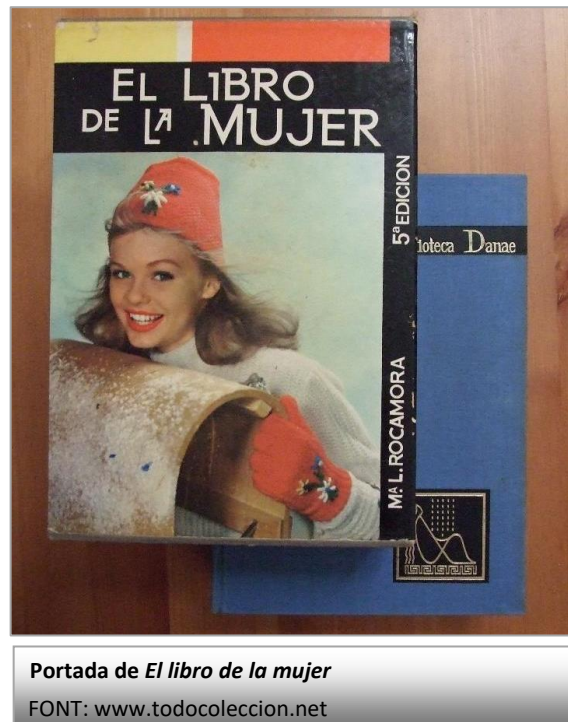
En la mateixa línia es desenvolupa el contingut del llibre *El libro de la mujer*²³, que també inclou un capítol dedicat a la «*Vida sexual de la dona*». En el mateix es parteix de l'afirmació que posa les coses al seu lloc: «*Puede considerarse que toda mujer, en principio, es una futura madre, ya que esta es, generalmente, la principal misión que se les presente en el transcurso de toda su vida*».

Pel que fa a l'educació, o repressió, de determinades conductes, suaument s'acudeix al consell i a l'afecte: «*Hay que enseñar al niño que el pudor es algo natural, que no es que sea una cosa mala enseñar las partes genitales, pero que es de buena educación evitar*

estas exhibiciones, y que por cariño os han de obedecer, aunque no os comprendan bien»

El següent apartat torna sobre un altre assumpte espinós: «*El problema del nacimiento y la intervención del padre*».

Aquí l'autor del text acudeix als gatets. Afirmar que aquest és el veritable problema per als nens, ja que encara que intueixen el paper del pare, es neguen a creure'l. La raó?: «*Los niños creen que el padre es la persona que protege a todos los miembros de la familia, que ordena lo que hay que hacer y que castiga si se ha faltado en algo, que aporta el dinero para la manutención del hogar y nada más.*

Portada de *El libro de la mujer*

FONT: www.todocoleccion.net

²² *Enciclopedia de la Mujer*, Vergara, Barcelona

²³ *El libro de la mujer*, Danae, Barcelona

Así yo conozco a un niño de once años que admite, sin lugar a dudas, que él tiene un padre, pero que su amigo el gatito no lo tiene, ya que solamente tiene madre. Y es que dentro de sí el razonamiento es sencillo: los gatos no mandan, no tienen la familia y nunca van con las gatas madres. Conclusión: entre los gatos no existe el padre».

Finalment, el sentiment amorós solament es nombra en aquest context, en relació al matrimoni. Es presenta l'amor com un sentiment que, per assolir l'acceptació social, ha de desembocar necessàriament en el matrimoni. Apareix així com un sentiment sense finalitat en sí mateix, com el camí necessari que condueix al matrimoni, el que no sempre podia ocórrer, pel que s'havia de comptar amb un festeig convenient i amb el noi adequat del que s'havia d'aconseguir una declaració formal d'amor i intencions.

Por la madre y el hijo, por una España mejor, Auxilio Social

FONT: www.muyhistoria.es

5.4 La repressió sexual

En les ciutats espanyoles dels anys cinquanta encara es podia veure a dones que vestien severos hàbits marrons o morats, a canvi d'un favor «diví» i en compliment de la promesa feta a qualsevol advocació de la Verge. Aquest patró va romandre invariable durant llargs anys sobre la base de l'inqüestionable estancament econòmic de la dècada de 1940 i de la lentitud de la recuperació iniciada en els anys següents, després del Pla d'Estabilització de 1959 i amb el Pla de Desenvolupament de 1963.

Juntament amb la penitència religiosa estava la moral, que funcionava com una altra faceta de la repressió sexual a què devia sotmetre's la dona, provocadora indiscutible de l'home: «*En el noventa por ciento de los casos son ellas, las mujeres, las que desperezan la fiera que duerme en la naturaleza del hombre con el ofrecimiento de su cebo apetitoso*», va escriure el frare caputxí Quintín de Sariegos²⁴ en un llibre, *Luz en el camino* que es va fer cèlebre en l'època.

²⁴ *Luz en el camino, ideario para jóvenes*, es va publicar en 1960.

La cultura burgesa s'havia dedicat durant segles a edificar una imatge de la dona pecadora per antonomàsia, culpable, inductora del pecat, i corruptora de la societat... Era fàcil perpetuar-la llavors; solament s'havia de reprendre la imatge des de l'Estat i deixar-li la resta a l'Església catòlica que, *Gènes*²⁵ en mà, aplicarà els seus dictats tradicionals.

No oblidem, insisteix Emilio Enciso²⁶, que «*el vestido, nacido en el Paraíso como fruto del pecado original para salvaguardar la castidad, la mujer lo ha convertido en instrumento de su vanidad y en arma para atacar a la misma pureza*». I per si l'anterior oferís algun dubte, conclou: «*Cuando Dios quiso*

Dones arreglades a la moda de l'època

FONT: Documental 50 años de... - La mujer, cosa de Hombres, Isabel Coixet

sancionar el pecado original, impuso a la mujer un doble castigo: el dolor en su maternidad y la sujeción al varón que la dominaría».

Juntament amb el tema del pecat original, la insistència dels clergues en anatematitzar el sexe en les dones diferenciant-lo del desig dels homes fou obsessiva; amb la consegüent accentuació de la preocupació pel sisè manament²⁷: «*Esta moda es inmoral y está vedada en el sexto mandamiento, y se opone al nono precepto de la ley de Dios y acarrea graves males, y origina grandes pecados, y arrastra al infierno infinidad de almas*», avisava Emilio Enciso a les dones, per a qui tot goig sexual era accessori.

El rector de la Universitat Complutense, el doctor Botella Llusia, fins i tot proporcionava arguments científics, encara que, això sí, típicament hispans:

“Hay muchas mujeres, madres de hijos numerosos, que confiesan no haber notado más que muy raramente, y algunas no haber llegado a notar nunca el placer sexual; y esto, sin embargo, no las frustra, porque la mujer, aunque diga lo contrario, lo que busca detrás del hombre es la maternidad...”

²⁵ Primer llibre de l'Antic Testament, en el qual s'explica l'origen del món.

²⁶ *La muchacha en el noviazgo*, de Emilio Enciso Viana es va publicar en 1951.

²⁷ «No cometis adulteri». El sisè manament, basat en el llibre de l'Èxode, al Catecisme de l'Església Catòlica.

Yo he llegado a pensar alguna vez que la mujer es fisiológicamente frígida y hasta la exaltación de la libido en la mujer es un carácter masculinoide y que no son las mujeres femeninas las que tienen por el sexo opuesto una atracción mayor, sino al contrario.”²⁸

En tal cas, les dones femenines, inapetents i advertides ja dels càstigs que podia comportar el menor desviament, podien deixar de ser el focus principal d'atenció. Per una vegada els homes, emblema de la *crusada*, eren els que convertits en guerrers de la fe, havien d'evitar les temptacions a les que elles, es clar, els exposaven.

Fins i tot un matrimoni tan poc sospitós d'entrar en les controvèrsies dels amors prohibits com era el de Francisco Franco amb Carmen Polo podia acabar tacat pel pecat. Així, el generalíssim va tenir sempre una conducta irreprotxable. La senyora Carmen no va baixar mai la guàrdia, mantenint entorn del matrimoni un ambient de severitat gairebé monàrquic: «*Procuraba tener amigas que no fueran señoras muy agraciadas físicamente, tal vez ante el temor de que no se fuera a enamorar de alguna su marido. Ella sabe que es formal y serio, pero evitando la ocasión, se evita el peligro*» confessarà en les seves memòries el seu cosí Francisco Franco Salgado Araujo²⁹.

Francisco Franco amb la seva esposa, Carmen Polo, i la seva filla, Carmencita
FONT: www.directe.cat

Aviat, la defensa de la moral femenina rebria sanció legal. Així com durant la Segona República s'havia suprimit el delicte de l'adulteri per considerar-lo una conducta pertanyent a allò privat, el franquisme el va restaurar. El 2 de març de 1942 es restableix la «pena i delicte d'adulteri», reforçant la posició totpoderosa de l'home en la parella. En la llei tan sols es contempla amb severitat l'adulteri si aquest el porta a terme la dona; i si es castiga a l'home és solament quan es practica l'adulteri amb una dona de la que s'ha demostrat que ell sabia que estava casada.

²⁸ Francisca Bohigas, *La inspección de primera enseñanza y la educación de la generación nueva*.

²⁹ Conegut familiarment com a Pacón, fou un militar espanyol, primer carnal, col·laborador i cosí del dictador espanyol Francisco Franco Bahamonde.

Una dona casada enganyada pel seu marit, però, solament té empara jurídica quan l'adulteri es practica de forma habitual en la casa conjugal amb escàndol públic.

Però, el pitjor, o potser el més sorprenent, no va ser que el franquisme desenterrés un delicte que havia contemplat el Codi Penal de 1928, sinó que afegís una clàusula segons la qual el marit burlat podia matar la seva dona adúltera i al seu acompanyant si els sorprendia "in fraganti". Un doble crim que es castigava amb uns mesos de desterrament. Amb els anys es va suprimir aquesta «llicència per a matar» concedida als venjadors de la seva honra, però es va mantenir la profunda discriminació de la llei³⁰.

En realitat, fins al 21 de març de 1962 no es va redactar el decret que eliminava del Codi Penal la facultat que es concedia a pares i marits de matar a les seves filles o esposes -i als homes que jeien amb elles- quan eren descoberts en acció d'adulteri.

No oblidem que les pràctiques sexuals tenien sentit solament en relació a la seva funció reproductiva, i enquadrada dins del model de família que s'havia de construir. Perquè de l'únic que es tractava, com va dir el pare Justo Pérez de Urbel,³¹ era de «*formar esposas madres, esposas cristianas y españolas, cosa magnífica que es algo más que dar una vaso de agua fría y que, por lo tanto, merece mayor galardón*».

El festeig era un moment crític de la relació entre homes i dones i havia que posar als joves sobre avís. En un dels molts manuals dedicats a ells, a més de facilitar directrius que han de seguir-se per a escollir a la futura esposa, es donen també pautes per arribar pura al matrimoni i s'estableix una casuística de les trobades, l'anomenada «dietètica amorosa»:

*"En caso de matrimonio previsto para dentro de dos años o más, un entrevista y una carta por mes; para dentro de un año, una entrevista y una carta cada quince días. Es el régimen máximo que se puede conceder sin peligro."*³²

A fi d'educar la seva voluntat en aquests assumptes, es van publicar un gran nombre de lectures orientatives, i en el batxillerat es va concedir especial atenció a l'estudi de les pautes de comportament i estrictes normes d'educació, destinades a exercitar el domini de les joves sobre si mateixes, per ensenyar-les a reprimir els seus desitjos.

³⁰ En els articles 449 i 452 del Codi Penal s'establia: *Si per una sola vegada jeu amb home que no sigui el seu marit, la dona comet adulteri, en tant que l'home casat ha de conviure amb una altra dona per acreditar-lo com a delinqüent.*

³¹ En el discurs del V Congreso Nacional de la Sección Femenina.

³² Fragment d'un article de la revista *Consigna*.

Per tal d'evitar les passions incontrolades, l'educació va buscar imposar en les dones certa «passió per la rutina casera»³³ que, organitzada en taules d'activitat per a la neteja de la llar o receptes gastronòmiques, imprimia ritme i alegria al quefer quotidià.

	De 6 a 7,30	7,30 a 9	9 a 9,45	9,45 a 10,45	10,45 a 12	12 a 12,30	12,30 a 1	1 a 2
Lunes.....	Levantarse, hacer lumbre, preparar desayuno, preparar café, abubias, etc.	Arreglar dormitorio. Aseo personal. Mandar niño al colegio.	Compra.	Arreglo casa.	Preparar comida. Recoger niño colegio.	Comida en familia.	Arreglar la cocina.	Preparar ropa para lavar. Llevar niño al colegio.
Martes.....	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Aclarar ropa. Llevar niño al colegio.
Miércoles.....	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Recoger ropa. Llevar niño al colegio.
Jueves.....	Idem.	Arreglo a fondo de dormitorio. No hay colegio.	Aseo personal y compra.	Idem.	Preparar comida.	Idem.	Idem.	Planchar ropa lisa.
Viernes.....	Idem.	Arreglo a fondo comedor.	Idem.	colegio.	Idem.	Idem.	Idem.	Arreglar armario. Guardar ropa.
Sábado.....	Idem.	Arreglo dormitorio, aseo y llevar niño colegio.	Compra.	Idem.				Limpieza a fondo cocina.
Domingo.....	Levantarse a las 7, poner lumbre y preparar desayuno y ropa limpia.		Arreglo de niño, aseo personal y misa de diez.	Arreglo ligero de casa y preparación de comida.		Idem.	Arreglar la cocina.	Fiesta.

	2,15 a 5	5,15 a 5,30	5,30 a 7	7 a 8.	8,30 a 9.	8,30 a 9.	9 a 10	10
Lunes.....	Lavar la ropa. Dejar en lejía.	Recoger niño colegio. Merienda.	Costura.	Preparación cena.	Cena en familia.	Arreglo cocina. Pensar comida. Echar legumbres en agua.	Acostar niño.	Acostarse.
Martes.....	Tender la ropa. Costura.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Miércoles.....	Repaso.	Idem.	Coser un rato. Otro de lectura.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Jueves.....	Plancha delcada.	Preparar la merienda. Ir de paseo con el niño, o a la sección infantil, si llueve.		Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Viernes.....	Lavar calcetines, medias y paños cocina.	Recoger niño colegio. Merienda.	Ir de visita o compras.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.	Idem.
Sábado.....	Zurcir calcetines y medias.	Idem.	Comprar para el domingo.	Idem.	Bañar niño.	Cena y arreglo cocina.	Idem.	Idem.
Domingo.....	En invierno, paseo y merienda. En verano, reposo.	En verano, preparar la cena. En invierno, vida de familia.		En verano, paseo y cena en el campo. En invierno, preparar cena, y cena en familia.		Arreglo cocina. Pensar comida.	Idem.	Idem.

Horari de l'ama de casa amb un fill segons la Sección Femenina

FONT: *Mi mamá me mimó*, Luís Otero

³³ Teresa Recas de Calvet, *Enseñanzas del hogar*.

Davant de l'heroisme viril que enaltia la Falange, el discurs dirigit a la dona defensava la mediocritat. Tota dona havia d'aspirar «més que a morir heroicament, a viure heroicament», «perquè el seu temperament suporta millor la constant abnegació de tots els dies que el fet extraordinari».

Però no solament les diferenciava la forma d'actuar, també en el terreny físic les diferències justificaven les distintes atencions:

“El organismo de las mujeres está puesto al Servicio de una matriz; el organismo del hombre se dispone para el Servicio de un cerebro.”³⁴

D'aquesta manera, el discurs científic s'unia al religiós que acompanyava la consideració de la dona durant el franquisme, i que constituïa la referència última per legitimar-lo. I aquest missatge havia de quedar gravat en la ment de totes aquelles nenes ja des de l'escola.

No va trigar en construir-se amb aquest fi el *Patronato de Protección de la Mujer*, en març de 1942, la finalitat del qual era assolir la «*dignificación moral de la mujer, especialmente de las jóvenes, para impedir su explotación, apartarla del vicio, y educarlas con arreglo a la religión católica, para lo que tendrá la facultad de adoptar medidas protectoras y tutelares*». Estava presidit pel ministre de Justícia, Esteban Bilbao, els informes del qual facilitaven el patró real de la Espanya de llavors i les pautes que hauria de seguir per adoctrinar i configurar un escenari social acceptable per al nou règim. Així, des del Ministeri de Justícia, es van redactar d'immediat les «disposicions legals vigents que castiguen la immoralitat». Les dificultats reals per imposar-les són, no obstant, evidents:

“Muchas son las disposiciones que en el transcurso del tiempo se han dictado en nuestra patria para castigar la inmoralidad, pero, de una parte, su misma abundancia; de otra, el desconocimiento del principio legal aplicable o del procedimiento a seguir para su persecución y corrección y, por último, desgraciada secuela de las ideas marxistas o simplemente liberales, en el peor sentido de la palabra, que perseguían por todos los medios la destrucción de la familia cristiana haciendo pública gala y descarada propaganda de inmoralidad como medio para sus nefastos fines, la relajación de la decencia ha llegado a un límite que, pese a todos los buenos deseos de las autoridades, no es posible corregir sin una activa y real colaboración.

³⁴ Així ho assegura el metge jesuïta Federico Arveso allà pels anys seixanta en *La virilidad y sus fundamentos sexuales*.

*A ello tienen este folleto, sin otro alcance que el de poner en manos de todos aquellos que por sus creencias religiosas y políticas aspiran a una patria mejor en todos los aspectos una serie de preceptos legales desconocidos u olvidados, o, en el mejor de los casos, incómodos de buscar.*³⁵

³⁵ Sección Femenina de Falange, *Enciclopedia elemental*.

6. *QUERIDA Dª ELENA*

El consultori d'Elena Francis es va crear l'any 1947 i es va mantenir en les ones radiofòniques espanyoles fins a l'any 1984. Tot un record.

L'inici del consultori, que s'emetia per a tota Espanya, va tenir lloc a *Radio Barcelona*, que el va mantenir com un dels programes estrella de la seva programació fins al 1966. A partir d'aquell any, el programa es va traslladar a *Radio Peninsular*, una de les emissores de la xarxa de *Radio Nacional de España*. L'èxit que va tenir en les dues etapes fou clamorós. En aquella època no existia l'interès actual pel control de les audiències, però sí uns audímetres inapel·lables: l'eco de les veus i de les músiques dels patis de veïns i les conversacions de les senyores en els mercats i en les botigues.

Títol del consultori radiofònic
FONT: Documental *Querida Dª Elena*, TV3

Pel que fa als orígens del programa radiofònic, cal recordar que va començar sent un consultori relacionat amb qüestions d'estètica, òbviament patrocinats per la marca de cosmètics *Francis* i destinat a la promoció dels seus productes. Però molt aviat es va convertir en un fòrum on també tenien cabuda dubtes de cuina, salut i sobretot, un ventall ben delimitat de qüestions de caire sentimental. És perfectament versemblant que el nom de l'empresa i, de passada, el cognom de la misteriosa dama que responia a les consultes per ràdio provingués de Francisca Bes. Era l'esposa de Josep Fradera, un empresari que, després de deslligar-se dels vincles amb la companyia de ciments de la seva família, fou l'impulsor del saló de bellesa i de les línies de cosmètics que el van seguir.

Segons alguns testimonis, Francisca Bes fou realment la inspiradora de la figura de la «*consultora de todas las españolas*», com deia un eslògan de l'època, i també qui va impulsar i alimentar la fórmula. Ella era l'ànima de la senyora Elena Francis: va idear el perfil del personatge, li va escollir el nom i inclús va respondre a moltes de les primeres cartes rebudes amb la intenció de crear un determinat tarannà.

Sigui quin sigui el grau de certesa d'aquests testimonis, en les bambolines d'aquell teatre del cor, hi havia redactors o guionistes de l'emissora que processaven les cartes i les convertien en un guió radiofònic susceptible de ser emès per antena. En la segona etapa del programa, es a dir, quan fou a parar a l'òrbita de *Radio Nacional*, va agafar les regnes el periodista Juan Soto Viñolo, que va exercir com a director del consultori i que supervisava les respostes de la distingida dama. Aquest fet va alimentar un rumor ambigu que va circular durant molt de temps, no sense escàndol per a moltes fidels oients: que la senyora Francis en realitat era un home.

La intriga es va esvaïr en dues revelacions que van tenir lloc en dos moments diferents. El primer, el 6 de maig de 1984, poc després de la desaparició del programa, quan Francisca Bes va firmar una carta que va aparèixer a *La Vanguardia* per apaivagar el revol creat per les revelacions sobre la suposada masculinitat del personatge, on s'atribuïa ella mateixa l'única i no delegada identitat de la misteriosa dama. Però, per a completar la veritat a mitges, en l'any 1995, Soto Viñolo publicava *Querida Elena Francis*, article en què explicava amb tot detall la seva dilatada aportació.

Segons sembla, el trencaclosques s'ha anat completant a costa d'un allau de revelacions.

Al juliol de l'any 2006, uns tècnics municipals de Cornellà de Llobregat van descobrir, per pura casualitat, milers de documents relacionats

Algunes de les cartes enviades a Elena Francis
FONT: www.lavanguardia.com

amb el consultori en les habitacions de la masia Can Tirel, de la família Fradera, a prop del centre d'aquella població del Baix Llobregat, en el sector conegut per Destraleta.

La casa feia uns anys que estava abandonada i, en examinar-se amb vista a la seva possible rehabilitació per a destinar-la a un ús públic, es van trobar cobertes de pols i teranyines, milers de cartes que havien constituït la matèria primera del famós programa radiofònic. Actualment, aquestes quasi 100.000 cartes que recullen aspectes de la quotidianitat de les dones durant el franquisme, es troben a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, on més d'una dècima part està exposada. Pertanyen al període que va de 1951 a 1972. Està assegurada la confidencialitat de milers de dones que se les arreglaven per desafiar l'ordre establert i tractar de tirar endavant. I és que la identitat i la direcció de les remitents han estat eliminades.

Fos quina fos la seva personalitat, al llarg de la seva trajectòria com a consellera assenyada, Elena Francis va tenir la veu de diverses locutores professionals. La primera d'elles fou Maria Garriga, substituïda posteriorment per Rosario Caballé. Però la que va donar to i timbre durant més anys a aquella pseudopsicòloga fou Maruja Fernández.

El programa no va canviar pràcticament el format en tota la seva història. En cada emissió, de mitja hora de duració, es llegien unes sis o set cartes i les corresponents respostes, sempre caracteritzades per un tipus de sensibilitat i sentit comú que esperava l'audiència. Per una banda, les preguntes i les respostes que constituïen el programa eren el reflex d'una societat atemorida i adormida, però, per una altra, solien mostrar que aquelles mateixes preguntes i respostes estaven condicionades pels límits que la censura imposava.

De fet, juntament amb les cartes que es radiaven, hi havia moltes que no passaven per antena, i no solament per un excés de material o per falta de temps, sinó perquè feien referència a temes o a situacions que la moral imperant del moment no podia digerir. Aquest fet serveix per constatar, simplement, que les misèries que escoltaven les nostres àvies o mares representaven tan sols una part del batec social d'una

Servei de missatgeria
FONT: Documental *Querida Dª Elena*, TV3

època. Quedava ocult un panorama molt desolador constituït per sofriments, pors i represions. No cal dir que aquesta audiència era femenina en la seva immensa majoria, com també eren dones quasi totes les autores de les cartes radiades.

La professora Susana Herrera³⁶ fa una observació molt pertinent respecte del fet que aquell programa fos pensat específicament per al món femení. No feien falta massa estudis de mercat, diu, per concloure que eren les dones les encarregades d'adquirir tot allò que es consumia en les llars. Els anunciants i els programadors no podien deixar passar de cap manera aquesta evidència.

Dona espanyola planxant roba mentre escolta el consultori
FONT: Documental *Querida Dª Elena*, TV3

S'han plantejat diversos interrogants respecte al perquè de la pervivència del consultori i de la fidelitat dels seus oients. Com era possible que després de tants anys -des de 1947- encara es mantingués en antena aquest consultori radiofònic, sempre fidel a les pautes invariables d'un perfil carricló? Amb la fi del franquisme, al país tot just aflorava el camí de la transició cap a una incipient democràcia, que arribaria amb pas lent. I si resultava que el procés sociopolític havia de traduir-se en una progressiva transformació de la societat, aquest canvi, naturalment, no arribava en la mateixa mesura, si és que algun dia arribava, a les capes socials més desfavorides.

Per tant, en uns moments en què una part del país mirava cap endavant i es movia a ritme d'una mutació política que es volia positiva, hi havia també col·lectius importants que quedaven enrere. Gent per a qui res va canviar, persones desnonades. I dins d'aquest grup segmentat, enquistat, aquelles amigues fidels que seguien escrivint com el primer dia a *Doña Elena Francis*. Com si el temps s'hagués aturat en els meandres de les seves vides sense sentit. Aquelles cartes eren, a primera vista, antagòniques amb els temps que corrien.

³⁶ Autora d'una tesi doctoral sobre la participació de l'audiència en la ràdio.

En canvi, si s'entrava a fons en la globalitat dels testimonis, resultava fàcil adonar-se que es tractava de dones virtualment amputades de qualsevol element essencial que fes possible la seva salvació. L'analfabetisme, la misèria, l'atzar d'haver nascut en un lloc i en unes circumstàncies determinades... Però, a més, i sobretot, el fet irreversible de ser dones.

6.1 Visita a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat

Per realitzar la part pràctica d'aquest treball de recerca hem volgut visitar l'Arxiu Comarcal, lloc on es troben les aproximadament 100.000 cartes que reflecteixen la quotidianitat de les dones espanyoles en temps de Franco. La nostra primera visita va tenir lloc el 8 de setembre. Vam poder tractar amb l'arxivera comarcal Mari Luz Retuerta, que ens va concedir les corresponents autoritzacions per poder consultar els documents relacionats amb el *Consultorio para la mujer Elena Francis*. A més, també vam poder veure la sala on es troben guardades els centenars i centenars de cartes del programa radiofònic, col·locades dins de caixes de cartró apilades en diverses prestatgeries.

Cartes del consultori guardades en caixes a l'arxiu comarcal del Baix Llobregat
FONT: Arxiu personal. Fotografia presa el 8 de setembre de 2016.

Però fou a partir del mes d'octubre quan vam accedir de manera més efectiva i sistemàtica a la documentació i vam fer recerca pròpiament dita. Ens va atendre l'arxiver Josep Maria Gelabert³⁷, amb qui ens vam trobar molt ben acollits.

³⁷ Fragment del WhatsApp que ens va fer arribar com a resposta al nostre missatge d'agraïment: «Gràcies per la consideració que ens teniu, després de la investigació. No dubteu en adreçar-vos a nosaltres per qualsevol qüestió. En cap cas és un destorb. Si que suposa feina però per això estem i ens alegra molt que hagueu aconseguit els objectius que us havíeu proposat.»

A l'arxiu, només una dècima part de les cartes del programa radiofònic estan classificades, encara que amb criteris força generals. Aquestes, però, estan digitalitzades i es pot accedir a elles a través d'un programa informàtic instal·lat en tots els ordinadors de l'arxiu.

D'aquesta manera, es pot accedir tant al sobre com a la carta, així com a la còpia de la resposta enviada a la persona consultant. El que no es pot veure són els noms i les adreces de les autores, que han estat amagades per preservar les dades personals.

Malgrat tot, els criteris de recerca i descriptors que ofereix l'aplicació no són gaire precisos, per la qual cosa la nostra investigació es va complicar.

La qüestió és que cercàvem temes diversos, però els resultats que ens apareixien eren majoritàriament cartes que tractaven sobre temes d'estètica o de cuina. Les cartes que parlaven sobre temes més profunds eren més complicades de trobar.

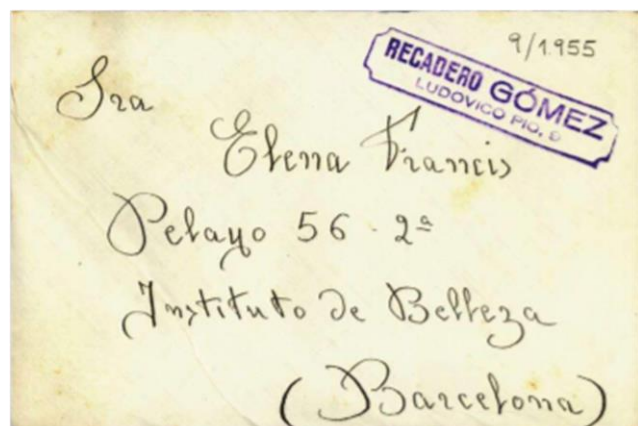

Sala on vam poder consultar digitalment les cartes del consultori
FONT: Arxiu personal. Fotografia presa el 7 de novembre de 2016.

En qualsevol cas, van fer una selecció de fins a deu cartes. L'arxiu ens les ha pogut fer arribar en format PDF. D'aquestes, hem decidit comentar només tres d'elles. La resta les podreu trobar a l'annex.

6.2 Anàlisi de les cartes consultades

La primera carta fou enviada des de Sallent, l'agost de l'any 1955. L'autora, una noia de 19 anys, se sent fortament acomplexada per la seva suposada falta de pits. A la carta, demana desesperadament a l'Elena Francis algun tractament per solucionar el que segons ella suposa un "defecte físic".

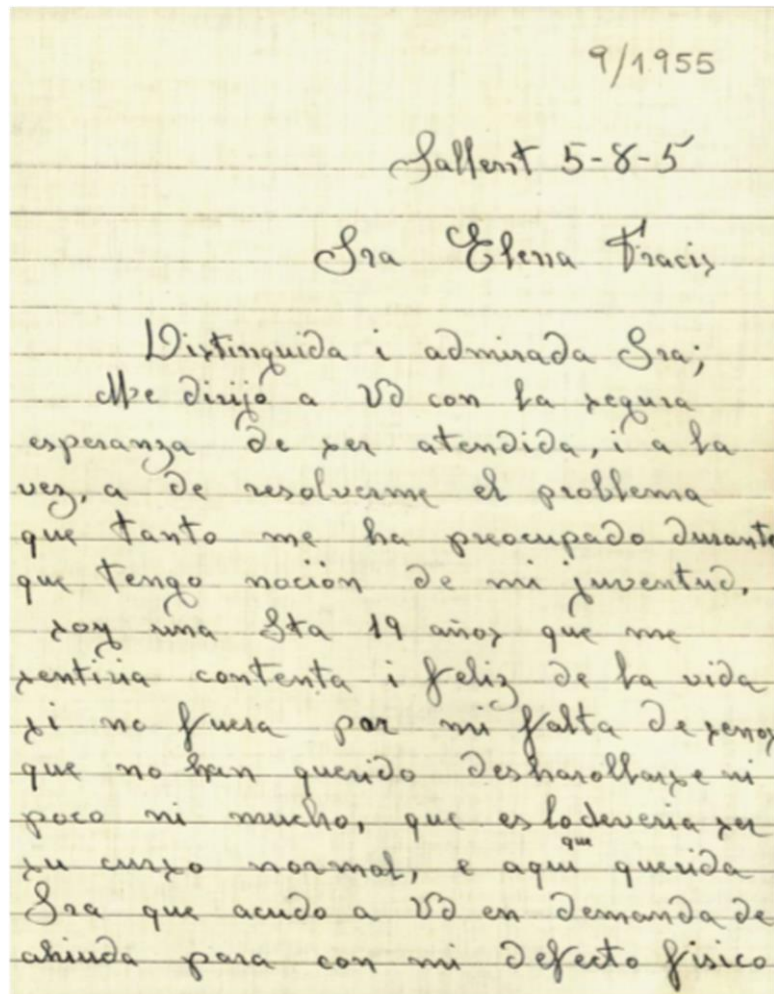

Com a resposta, “Elena Francis”, en comptes d’assegurar-li que el fet de no tenir uns pits grans no ha de suposar cap impediment per ser feliç, l’informa amablement del seu «sistema Seno-Bel, que como se hace por medio de aparatos de distintas clases y corrientes, duchas, aplicación de hormonas etc., debe ser todo ello aplicado por personal especializado».

A més d’aquesta, vam trobar moltes més cartes de dones que també demanaven ajuda al consultori radiofònic per aconseguir un major “desarrollo del busto”. Aquesta és una clara mostra del complex

que tenien les dones sobre aquesta part del seu cos provocat, en part, per la forta pressió que exercien el mitjans de comunicació i els anuncis comercials. Cal dir que, encara avui dia, la societat segueix manant un missatge de “dona perfecta” que fa que moltes dones continuïn sentint-se acomplexades pel seu cos.

La segona carta fou enviada des de Barcelona, l’abril del 1960. La consultant, una noia de 18 anys, la gran de sis germans, s’adreça al consultori per demanar ajuda sobre un tema familiar.

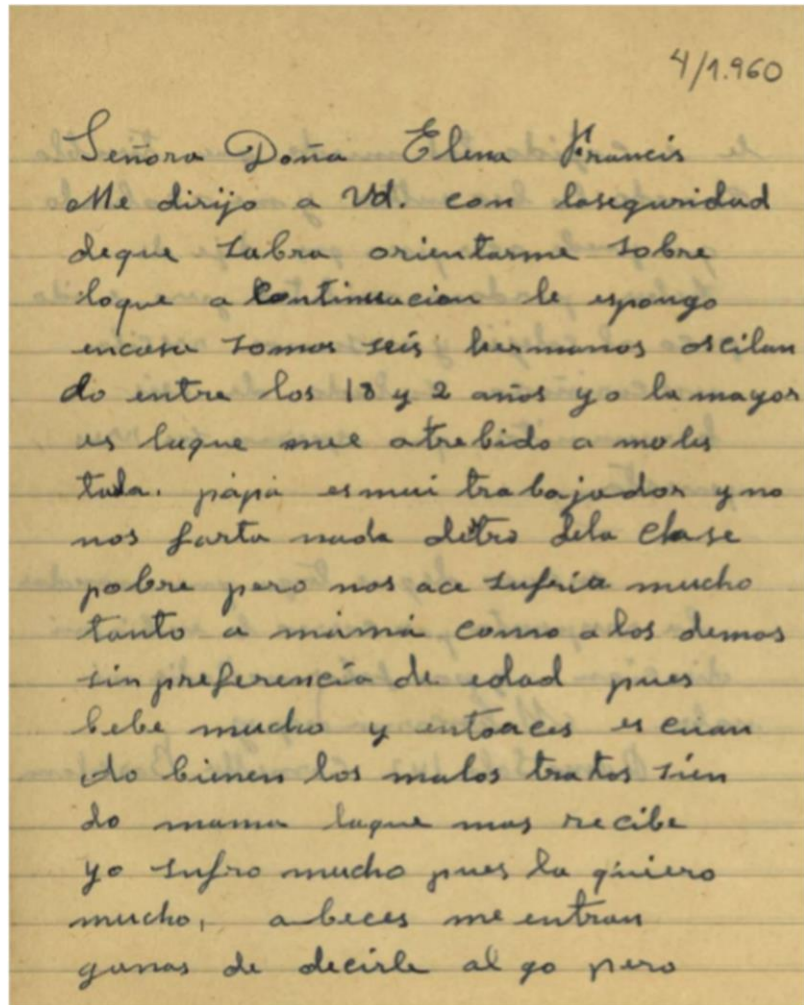

A la carta explica que el seu pare és molt treballador, però que, a causa dels seus problemes amb la beguda, els fa patir a ella, als seus germans i, sobretot, a la seva mare. Comenta que moltes vegades ha pensat a enfrontar-se a ell però que ella, de la mateixa manera que la seva família, li té una por terrible. Per últim, demana a l'Elena Francis que no radiï el seu nom per tal que el pare no se n'assabenti.

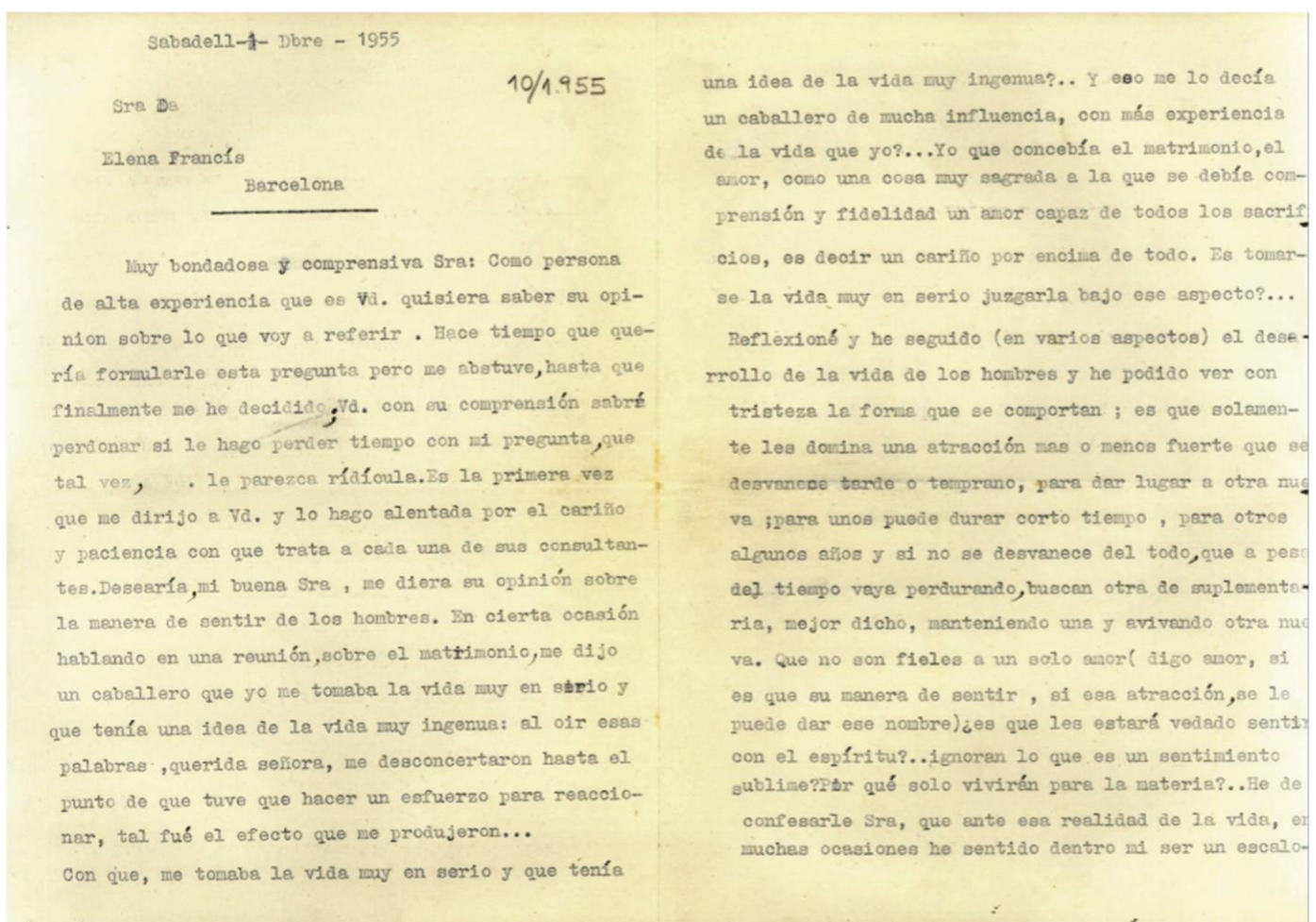
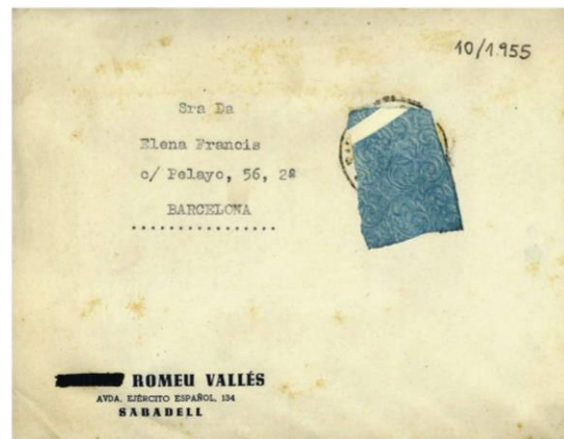
Com a resposta, el consultori li fa arribar una carta on "Elena Francis" li recomana «Antabus, unas pastillas que hacen aborrecer el vino». També li facilita la direcció d'un centre de desintoxicació.

D'altra banda, no ens ha arribat la resposta del consultori en la seva totalitat, per la qual cosa no sabem quin va ser el seu final.

Cal destacar però, la gran quantitat de faltes d'ortografia que apareixen en la redacció de la carta. És una evidència que, a causa del baix nivell socioeconòmic de la majoria de famílies espanyoles del moment, els seus fills no van poder rebre una educació digna.

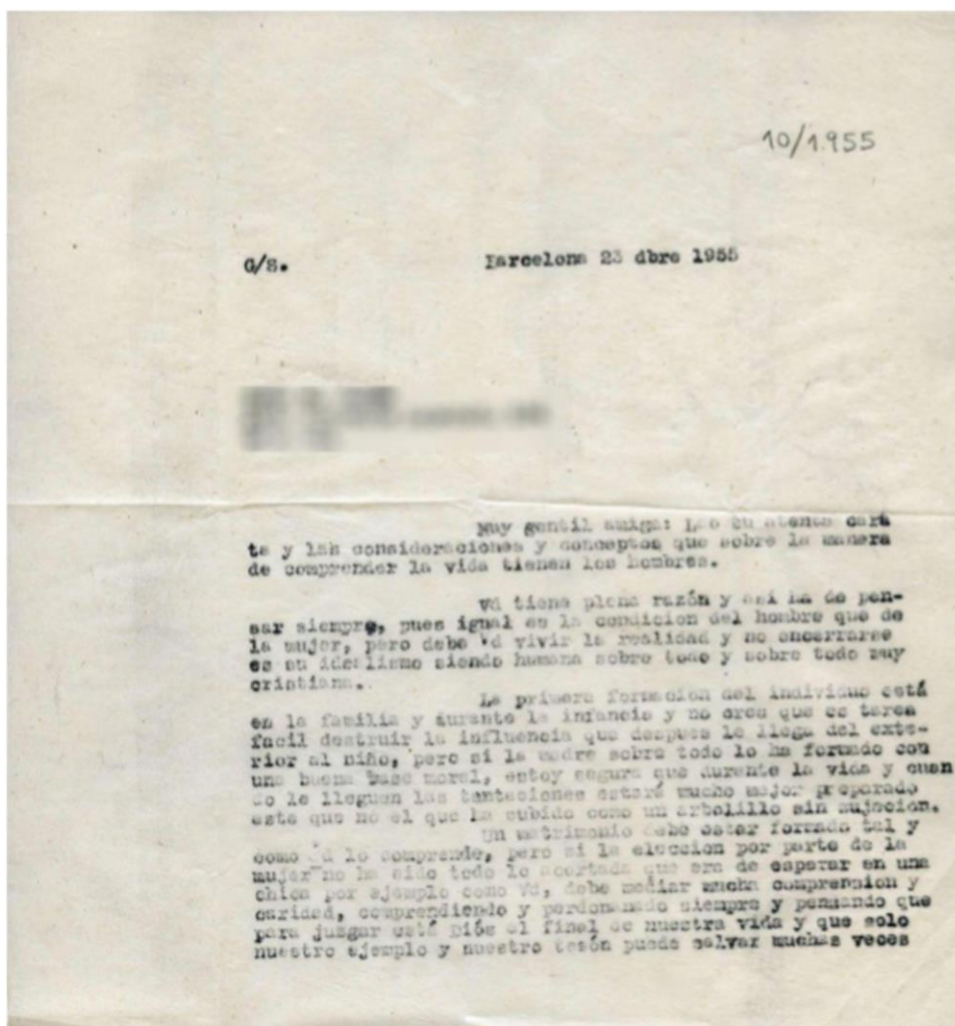

La tercera carta que comentarem fou enviada des de Sabadell al desembre de l'any 1955. L'autora demana a Elena Francis que li doni la seva opinió sobre la manera de sentir dels homes. A la carta explica que en una ocasió, parlant amb un, li va dir que ella es prenia la vida d'una manera massa seriosa. Comenta que aquelles paraules la van desconcertar, ja que creia que el matrimoni era «*una cosa muy sagrada a la que se debía comprensión y fidelidad, un amor capaz de todos los sacrificios, es decir, un cariño sobre encima de todo.*» Ella es pregunta per què fins i tot els homes bons i d'excel·lents qualitats, tant solters com casats, es deixen portar per flaqueses i debilitats i no romanen fidels a una sola i única dona sabent que amb el seu comportament tant les fan sofrir.

Com a resposta, Elena Francis li recomana que ha de viure la realitat i no «*encerrarse en su idealismo siendo humana y sobre todo muy cristiana*». A la contestació, tot i estar força deteriorada, també es pot llegir: «*Un matrimonio debe estar formado tal y como Vd lo comprende, pero si la elección por parte de la mujer no ha sido la acertada, que era de esperar en una chica por ejemplo como Vd, debe mediar mucha comprensión y caridad, comprendiendo y perdonando siempre y pensando que para juzgar está Dios al final de nuestra vida.*»

La resposta del consultori reflecteix el que significava contraure matrimoni en temps de Franco: un enllaç irrompible que requeria perdó i comprensió. A més, queda clar el tracte discriminatori envers la dona soltera, ja que Elena Francis deixa entreveure que a l'home solter se li ha de donar la llibertat que sempre va tenir. Inclús, en altres ocasions, al consultori s'ha recomanat als nuvis poc experimentats conèixer altres senyorettes per fer-se una idea.

6.3 Estat de la qüestió

El dia 21 de novembre va tenir lloc a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat la presentació del llibre *Mujeres náufragas. Los consultorios femeninos en la España de los sesenta y setenta*. És una obra en què l'autora, Pura Sanchez, fa una anàlisi de les dones comuns i corrents de la Espanya "desarrollista" i "moderna" del franquisme tardà, a través de les cartes que enviaven als consultoris de les revistes, anomenades, "femenines", i en concret al *Consultorio para la Mujer de Elena Francis*, que es conserva a l'Arxiu Comarcal.

Aquestes cartes són un relat en primera persona, on podem sentir la veu de les mateixes dones. Ens mostren les seves condicions de vida i són un reflex de les contradiccions del discurs hegemònic.

Un discurs que, a partir de presentar les dones, com a "modernes", "noves" i "perfectes", va construir una metàfora de la modernització del règim franquista. Nàufragues de la modernitat "desarrollista", enviaven els seus missatges als consultoris amb l'esperança de trobar comprensió i empatia. Les seves cartes eren, en certa manera, un acte de rebel·lia contra el silenci imposat per la submissió. Són també una indagació de la pròpia emotivitat. Gràcies a elles s'ha pogut construir un relat històric del temps del present.

Portada del llibre *Mujeres náufragas*
FONT: xac.gencat.cat

7. CONCLUSIÓ

Amb aquest treball de recerca, una vegada dut a terme el procés de investigació, he pogut consolidar i ampliar la informació que sobre la ideologia franquista disposava. El fet d'haver revisat una extensa documentació sobre l'educació de les dones durant aquest període de repressió ideològica i social m'ha ajudat a entendre d'una manera més clara i precisa les cartes del *Consultorio Para la Mujer Elena Francis* que després vaig tenir l'oportunitat de llegir.

Una part cabdal d'aquest Treball de Recerca ha estat la nostra visita a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, sens dubte una de les experiències més profitoses d'aquest estudi i tot un privilegi en el meu paper com a investigadora. He pogut llegir en primera persona els relats de dones que, convertides en éssers sense drets, relegades a la domesticitat forçada de la llar, foren obligades a romandre sota la permanent tutela masculina, sense identitat pròpia.

Accedir a la gran quantitat de documentació referent al programa radiofònic m'ha permès constatar, que el Consultori d'Elena Francis, a través de les ones radiofòniques, contribuïa a recordar als milers de dones que el sentien que la seva única tasca era ser mares i esposes.

En qualsevol cas, redactar aquest Treball de Recerca i capficar-me entre les seves pàgines m'ha permès, d'una banda, prendre consciència que aquells temps -no tan llunyans- de gran repressió i discriminació generalitzada cap al sexe femení són condemnable i no hem de permetre que tal violació dels drets i llibertats femenins es tornin a repetir en la història.

D'altra banda, també m'ha ajudat a entendre algunes conductes i comportaments que es donen a la societat espanyola en què vivim avui dia on, encara, les dones som víctimes de pràctiques de violència en la vida quotidiana, silencioses i subtils, que passen desapercebudes però que perpetuen les bases de la ideologia franquista i que segueixen sense permetre una autèntica i real alliberació de la dona.

8. BIBLIOGRAFIA

PÀGINES WEB

- <<http://www.vallenajerilla.com/berceo/garciacarcel/lamujerduranteelfranquismo.htm> >
[Consulta: 15 març 2016]
- <<http://www.buxaweb.com/historia/temes/escat/franquisme.htm>> [Consulta: 13 juny 2016]
- <<http://blogs.sapiens.cat/socialsenxarxa/2011/04/26/caracteristiques-generals-del-franquisme/>> [Consulta: 27 juny 2016]
- <<http://www.memoria.cat/franquisme/es/content/que-fue-el-franquismo>> [Consulta: 5 juliol 2016]
- <https://ca.wikipedia.org/wiki/Pilar_Primo_de_Rivera> [Consulta: 6 juliol 2016]
- <<http://www.lavirtu.com/albumes.asp?idcategoria=61014>> [Consulta: 6 juliol 2016]
- <http://elpais.com/diario/2006/03/06/radiotv/1141599602_850215.html> [Consulta: 6 juliol 2016]
- <http://geohistoria-gema.blogspot.com.es/2011_03_01_archive.html> [Consulta: 7 juliol 2016]
- <http://www.museopedagogicodearagon.com/educacion_guerra_dictadura.php> [Consulta: 14 juliol 2016]
- <http://www.caum.es/CARPETAS/cuadernos/cuadernospdf/libro16/Educacion_franquismo_memoria.pdf> [Consulta: 14 juliol 2016]
- <https://ca.wikipedia.org/wiki/Carmen_Polo> [Consulta: 21 juliol 2016]
- <<http://www.wordreference.com/definicion/g%C3%A9nesis>> [Consulta: 23 agost 2016]
- <https://ca.wikipedia.org/wiki/Francisco_Franco_Salgado-Araujo> [Consulta: 24 agost 2016]
- <<http://paseandohistoria.blogspot.com.es/2010/02/el-patronato-de-proteccion-la-mujer.html>> [Consulta: 25 agost 2016]
- <<http://www.elmundo.es/television/2015/06/12/5579c7ffca4741b5268b458e.html>> [Consulta: 30 agost 2016]
- <<http://www.lavanguardia.com/hemeroteca/20140201/54400578875/consultorio-de-elena-francis-consultorios-radiofonicos-radio-espana-franquismo.html>> [Consulta: 30 agost 2016]

<<http://memoriarepressiofranquista.blogspot.com.es/2015/06/historia-memoria-politica-el-legado-del.html>> [Consulta: 7 de setembre]

<<http://elpolvorin.over-blog.es/article-espaa-la-mujer-ideal-en-1953-60293010.htm>> [Consulta: 7 de setembre]

<<http://www.20minutos.es/noticia/669385/0/mujeres/franco/putas/>> [Consulta: 7 de setembre]

LLIBRES

CUESTA BUSTILLO, Josefina. *Historia de las Mujeres en España. Siglo XX*. 1ª ed. Espanya: Cyan, 2003. ISBN 8477999783

DOMINGO, Carmen. *Coser y cantar: las mujeres bajo la dictadura franquista*. Espanya: Lumen, 2007. ISBN 9788426416100

ENCISO VIANA, Emilio. *¡Muchacha!* Madrid: Stvdivm de Cultura, 1941.

ESTANY, Pietat. *Queridas amigas. El secreto de Doña Elena Francis*. Barcelona: Deria, 2009. ISBN 9788495400604

FORMICA, Mercedes. *Espejo roto y espejuelos*. Madrid: Huerga y Fierro, 1988. ISBN 9788483740187

GARCÍA FIGAR, Antonio. *Por una mujer mejor*. Madrid: Morata, 1961.

IMBERT, Gérard. *Elena Francis, un consultorio para la transición*. Barcelona: Edicions 62, 1982. ISBN 8429718923

LAFORÉ, Carmen. *Nada*. Barcelona: Destino, 2010. ISBN 9788423342792

MARTÍN GAITE, Carmen. *Usos amorosos en la posguerra*. Madrid: Anagrama, 1994. ISBN 9788433920959

MORCILLO GÓMEZ, Aurora. *En cuerpo y alma. Ser mujer en tiempos de Franco*. Madrid: Siglo XXI, 2015. ISBN 9788432317828

NASH, Mary (ed.). *Represión, resistencias, memoria. Las mujeres bajo la dictadura franquista*. Granada: Comares Historia, 2013. ISBN 9788490450833

OTERO, Luís. *Mi mamá me mima. Los múltiples avatares y percances varios de la mujer española en tiempos de Franco*. Barcelona: Plaza & Janés, 1998. ISBN 8401376130

SÁNCHEZ, Pura. *Mujeres náufragas. Los consultorios femeninos en la España de los sesenta y setenta*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2016. ISBN 9788472907812

SECCIÓ FEMENINA DE FALANGE. *Enciclopedia elemental*. 1957

SOPEÑA MONSALVE, Andrés. *El florido pensil*. 2ª ed. Espanya: Crítica, 1995. ISBN 9788474236736

MATERIAL AUDIOVISUAL

Querida Dª Elena. TV3 (2 octubre 2009)

50 años de... La mujer, cosa de Hombres. RTVE (26 novembre 2009)

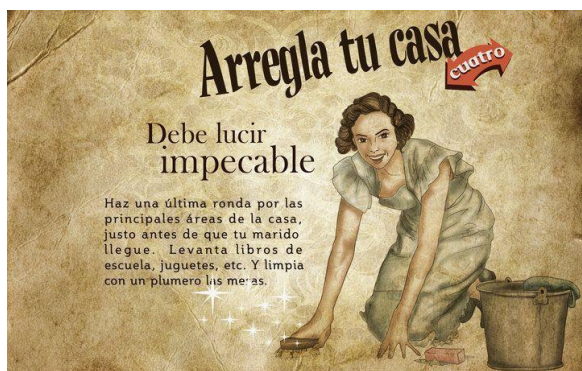
REPRESENTACIONS TEATRALS

El florido pensil (nenes), Teatre Poliorama (11 de setembre 2016)

9. ANNEXOS

ARTICLE

La *Guía de la Buena Esposa*, manual espanyol publicat en 1953 i escrit per Pilar Primo de Rivera, té consignes que avui indignarien a més d'un. Pràcticament, ensenya a les dones a complaure els marits en tot, a veure's sempre bé, i a posar els problemes de l'home per sobre dels seus propis. "Sacrilegi!" es diria avui, però en aquella època, aquesta era la mentalitat.

6 Prepara a los niños

Cepíllales el cabello, lava sus manos y cámbiales la ropa en caso de ser necesario. Son sus pequeños tesoros y él los querrá ver relucientes.

tómate unos minutos para arreglar a los niños

7 Minimiza el ruido

A la hora de su llegada apaga lavadora, secadora y aspiradora e intenta que los niños estén callados.

Piensa en todo el ruido que él ha tenido que soportar durante su pesado día de oficina.

8 Procura verte feliz

Regálele una gran sonrisa y muestra sinceridad en tu deseo de complacerlo.

Tu felicidad es la recompensa por su esfuerzo diario.

9 Escúchalo

Puede que tengas una docena de cosas importantes que decirle, pero a su llegada no es el mejor momento para hablarlas.

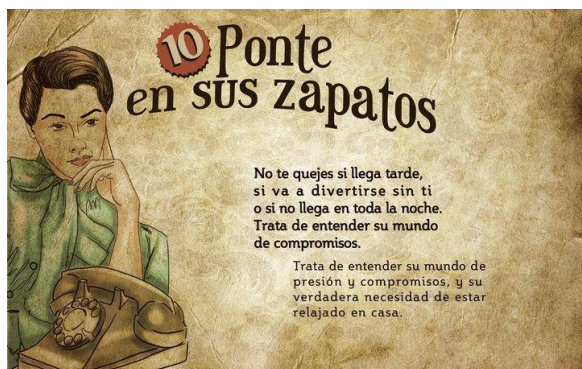
Déjalo hablar antes, recuerda que sus temas son más importantes que los tuyos.

10 Ponte en sus zapatos

No te quejes si llega tarde, si va a divertirse sin ti o si no llega en toda la noche. Trata de entender su mundo de compromisos.

Trata de entender su mundo de presión y compromisos, y su verdadera necesidad de estar relajado en casa.

11 No te quejes!

No lo satures con problemas insignificantes.

Cualquier problema tuyo, es un pequeño detalle comparado con lo que él tuvo que pasar.

Una buena esposa siempre sabe cual es su lugar

Hazlo sentir a sus anchas

Extra!

Deja que se acomode en un sillón o se recueste en la habitación.

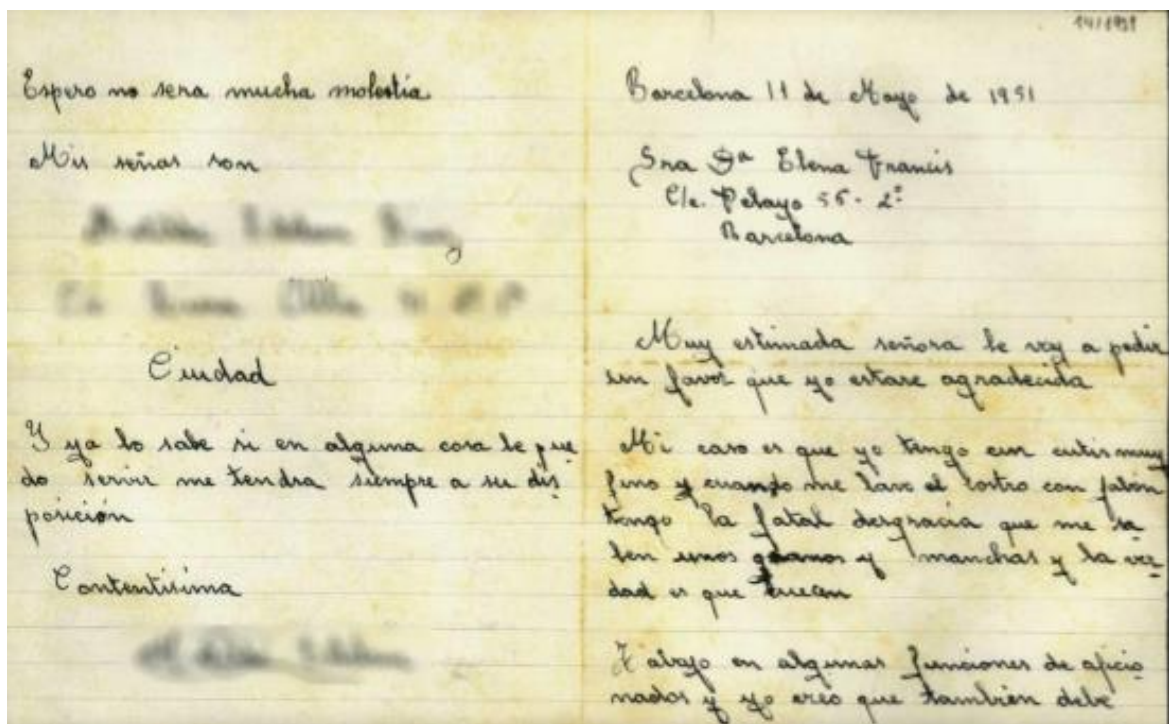
Ten una bebida caliente lista para él. Arregla su almohada y ofrece quitarle sus zapatos.

Habla con voz suave y placentera

CARTES CONSULTORIO PARA LA MUJER ELENA FRANCIS

1. Carta datada l'11 de maig de 1951

intervenir algo en esto

Usted me diga lo que debo hacer qarto
jabón "Verena"

Tambien quisiera hacerle una pregun-
ta y es que me aconsejaria para que con-
siguiera crecer el cabello

Puego me envie consejos con correspon-
dencia ya que yo no puedo escuchar la
radio por venir muy tarde de trabajar

Tengo diez y seis años

Quando me escriba ya me diga lo que
le tengo que dar

14/4/51

ab hafaten rojes ai ab vnoqub abou

c/v.

Barcelona 17 de mayo de 1.951

Distinguida señorita:

Custommente paco a correspondir a sus pregun-
tas. En primer lugar para esas manchas que le salen en el cutis
seria conveniente pasara Vd. por el Instituto de Bellas Artes
(su casa) donde sin compromiso para Vd. de ninguna clase le indi-
carian lo que necesita. De todas formas si es que tiene el cutis se-
co suprima en su tocado el jabon y yo creo que notará mucha mejora.

La excelentisima receta para el crecimiento del
cabello la siguiente receta:

Harina.....	25 gramos
Hojas de filago blanco.....	20 "
Tintura de fenico.....	15 "
Colecterina.....	1 "
Alcohol.....	750 "
Sublimado.....	1 pastilla

Se hierven ligeramente el arroz y el filago blan-
co se dejan reposar hasta enfriarlo y se filtra. El sublimado se
disuelve en el alcohol. Se mezclan la colecterina y la tintura de fe-
nico se les añade al alcohol sublimado agitandolo un poco y por últi-
mo se les agrega la infusión vegetal.

Se fricciona el cabello cada noche con esta pro-
panda un par de horas antes de acostarse dando así lugar a que se
aque totalmente. Por la mañana se cepilla con detenimiento guedeje
por guedeje. Al cabo de seis días se lava con huevo batido y se ja-
bona despues con un buen jabón de tocador.

2. Carta datada el 5 d'abril de 1955

Barcelona 5 Abril 1955

5/1955

Instituto Francés S.A.
Pelayo 56
Ciudad

Muy distinguida Sr. Quisiera pedirle una ayuda, si esto me es permitido por parte de Ud. para que se relacionara el complejo que me atormenta. Para mi caso es el siguiente: Tengo 20 años y mi estado de salud es un mal rey una de tantas chicas del primer mundo, pero me siento mal esta en que me tengo mucho de miedo, pues soy una completamente pero me hundo. En verano quisiera ir a la playa como las otras chicas pero me avergüenzo de mi miseria de ser así y me aborreo de ser así. Me ha que tiene relación mi caso? yo he en los periodos de tiempo estos no para desarrollar pero tengo miedo lo que se puede perfeccionar. Podría ser envidarme alguna relación para mi caso?

Esperando haber comprendido y entendido queda de Ud. ref. no de verdad es:

5/4.155

L/B

Barcelona 22 de abril 1955

Querida señorita:

para los
sencos el mejor tratamiento es el aplicado en Instituto
Francis a base de corrientes electricas por medio
de los aparatos Duchón y Absor y la aplicacion de
vitaminas por via tópica. Si desea amplia informacion
a dicho respecto pase por nuestros anulos y la atenderán
mayor satisfacción las señoritas que integran nuestro
personal.

Como tratamiento casero dese
dichas frías se presión en los sencos y haga movilizaciones
que tiendan a fortalecer los pectorales, luego debe
friccionarlos con nuestro astringente Francis.
Pero habria complacido
en su petición querida.

La abraza: